

Karlík, Petr

Podmínková souvětí

In: Karlík, Petr. *Studie o českém souvětí*. V Brně: Masarykova univerzita, 1995, pp. 45-86

ISBN 8021010843

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/122664>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

PODMÍNKOVÁ SOUVĚTÍ

2.0. Patrně neexistuje mnoho jiných jazykových výrazů, jimž by bylo v odborné literatuře, naší i jiné, lingvistické, filozofické a logické, věnováno tolik badatelského zájmu jako souvětím podmínkovým. Není tedy divu, že literatura o nich je dnes už tak rozsáhlá a názorově natolik diferencovaná, že není v silách jednotlivce ji ani registrovat, natož analyzovat a kriticky hodnotit; nadto některé závažné studie, zvl. časopisecké, jsou u nás jen obtížně dostupné. Lze ovšem říct, že přes zmíněnou názorovou různost mají práce, které se z různých hledisek podmínkovými souvětími v přirozeném jazyce nebo tím, co odpovídá podmínkovým souvětím přirozeného jazyka v logice a filozofii, zabývaly, jednoho společného jmenovatele: zrcadlí se v nich snad nejmarkantněji přístup k jedné ze stěžejních otázek moderní lingvistiky jako takové, totiž problém vztahu logické struktury přirozeného jazyka na jedné straně a formální logiky na straně druhé. Nepřekvapuje proto, že přední představitelé komplexu vědních oborů lingvistika – logika – filozofie rádi volí podmínková souvětí k tomu, aby právě na nich demonstrovali svá stanoviska k tomuto problému.

V této situaci se nám jeví nejschůdnější vyjít z toho mála, co všechny práce spojuje, a tím je „jen“ společný předmět zájmu, tj. vztah nejobecněji charakterizovatelný formulí „jestliže a , tak b “. Přitom ani sama podstata tohoto vztahu nebyla dosud uspokojivě objasněna a vedou se o ní dlouhodobě diskuse.¹ Protože jde o věc i z našeho hlediska závažnou, pokusíme se alespoň v hrubých rysech postihnout základní aspekty této problematiky, současně ovšem výslovně podotýkající, že nám už vzhledem k tomu, co jsme právě řekli, nejde a přirozeně ani jít nemůže o výklad vyčerpávající a komplexní.

2.0.1. Je nasnadě, že pro popis souvětých struktur s formou „jestliže a , tak b “ se jako přirozené východisko nabízí jedna ze základních relací výrokové logiky, totiž tzv. **m a t e r i á l n í i m p l i k a c e** „ $a \rightarrow b$ “. Řada problémů spojených s aplikací relace „ $a \rightarrow b$ “ při interpretaci jazykových výrazů s formou „jestliže a , tak b “ spočívá ovšem v tom, že logické spojky jsou, jak známo, definované, a tedy také interpretovatelné v dimenzi konstelace pravdivostních hodnot a vůbec nerespektují jiné momenty, zvl. sémantické a pragmatické. Snadno nás o tom přesvědčí známá fakta, z nichž si zde připomeneme alespoň ty nejzávažnější.

První okruh problémů je znám už od antiky a diskutují ho logikové i lingvisté. Z tabulky pravdivostních hodnot materiální implikace (\uparrow = pravda, \downarrow = nepravda)

¹ Vývoj názorů na vztah „jestliže a , tak b “ od antiky až do současnosti velmi pěkně analyzuje A. Kratzerová (1978); navíc zde představuje i své vlastní řešení této otázky.

a	b	$a \rightarrow b$
↑	↑	↑
↑	↓	↓
↓	↑	↑
↓	↓	↑

vyplývá, že „ $a \rightarrow b$ “ nemá ambice vyjádřit nějaký obsahový vztah mezi složkami a a b (a ani s ním vůbec nepočítá), nýbrž právě jen vztah mezi jejich pravdivostními hodnotami, tj. to, že se nepočítá s možností, že první výrok implikace je pravdivý a druhý nepravdivý: „ $a \rightarrow b$ “ má hodnotu nepravda jen tehdy, jestliže je výrok v antecedentu (a) pravdivý a výrok v konsekventu (b) nepravdivý (2. řádek tabulky). Ve všech ostatních případech má „ $a \rightarrow b$ “ hodnotu pravda. Což ovšem současně znamená, že podle toho má hodnotu pravda nejen spojení výroků (1)

(1) *Dáme do vody cukr. → Cukr se rozpustí.* (1. řádek tabulky),
ale rovněž spojení výroků (2) a (3)

(2) *Slunce vychází na západě. → Londýn je hlavní město Anglie.* (3. řádek)

(3) *Měsíc je ze zeleného sýra. → Slunce vychází na západě.* (4. řádek).

Spojíme-li však tytéž výrazy (propozice) spojkou typu *jestliže*, za plně akceptovatelný jazykový výraz lze považovat pouze souvětí odpovídající (1), tj. (1a)

(1a) *Jestliže dáme do vody cukr, rozpustí se.,*

kdežto souvětí odpovídající (2) a (3), tj. (2a) a (3a), jsou jakožto jazykové výrazy absurdní a nelze je pochopitelně považovat za přijatelná souvětí češtiny (ani jiného přirozeného jazyka, pokud bychom je do něho přeložili):²

(2a) *Jestliže slunce vychází na západě, Londýn je hlavní město Anglie.*

(3a) *Jestliže je Měsíc ze zeleného sýra, slunce vychází na západě.*

Požadujeme-li, aby materiální implikace plně odpovídala významu podmínkových souvětí s formou „*jestliže a, tak b*“, vyjadřujících zpravidla určitou obsahovou souvislost mezi dvěma jevy, mají tyto její vlastnosti nepochybně paradoxní povahu.

Na druhý základní problém vztahu mezi materiální implikací a souvětími strukturami s formou „*jestliže a, tak b*“ upozornili naproti tomu až v poslední

² Přesněji řečeno, taková souvětí bychom teoreticky mohli považovat za akceptovatelné výpovědi, ale pouze za předpokladu, kdybychom byli schopni „generovat“ jejich smysl, tj. dát odpověď na otázku, co tím, co a jak mluvčí řekl, chtěl skutečně říci; srov. i známý Coseriuův (1988) příklad *Včera jsem vařil klavír.* a jeho možnou interpretaci.

době lingvisté. Stručně řečeno jde o to, že na rozdíl od „ $a \rightarrow b$ “ může jazykový výraz s formou „jestliže a , tak b “ potenciálně sloužit jako prostředek vyjadřování různých k o m u n i k a č n í c h f u n k c í, zvl. pak jako indikátor ilokučních funkcí a postojů mluvčího (viz dále).

2.1. Za předpokladu, že materiální implikace je z formálně logického hlediska definována správně (řešení tohoto problému přenecháme přirozeně logikům), už ze srovnání příkladů (2) – (2a) a (3) – (3a), v literatuře s oblibou citovaných, více než zřetelně vyplývá, že logická spojka ' \rightarrow ' a spojka přirozeného jazyka *jestliže* (*if, wenn* aj.) nejsou zcela identické. Toho si jsou samozřejmě už dlouho dobře vědomi prakticky všichni logikové i lingvisté. Proto také všechny diskuse, které se v logice a logicky orientované lingvistice (zvl. v logické sémantice) vedou, mají společného jmenovatele právě v hledání odpovědi na otázku, jak je třeba vztah mezi ' \rightarrow ' a *jestliže* interpretovat. Celý problém se dá přirozeně formulovat obecněji. Jde o to, jaký je vztah mezi logickými junktory a příslušnými spojkami přirozeného jazyka.³ V podstatě lze – s jistým zjednodušením – v množství různých názorů na tento problém vyčlenit dvě krajní pozice.⁴

2.1.1. Obecným východiskem zastánců pozice, kterou bychom mohli nazvat „tradiční“, je názor, že logické spojky a spojky přirozeného jazyka se od sebe principiálně liší. Dnes již klasickým způsobem formuloval toto stanovisko G. Frege (1966), a nikoli náhodou ve své argumentaci jako příklad uvádí právě podmínkové souvětí: „Auch der in dem Satzgefüge 'Wenn ich einen Hahn habe, der heute Eier gelegt hat, wird morgen früh der Kölner Dom einstürzen' ausgedrückte Gedanke ist wahr. 'Aber die Bedingung und Folge haben ja gar keinen Zusammenhang' wird vielleicht jemand sagen. Nun, ich habe keinen solchen Zusammenhang in meiner Erklärung gefordert und bitte nur das unter 'Wenn B so A' zu verstehen, was ich gesagt und in der Form [nicht A und B] ausgedrückt habe. Freilich wird diese Auffassung eines hypothetischen Satzgefüges zunächst befremden. Es kommt bei meiner Erklärung nicht darauf an, den Sprachgebrauch des Lebens zu treffen, der für die Zwecke der Logik meist zu verschwommen und schwankend ist.“(s. 84).

Logikové a logičtí sémantikové, kteří se dnes k „tradičnímu“ stanovisku hlásí, tvrdí v podstatě toto: „ $a \rightarrow b$ “ neříká nic jiného než „ $\neg a \vee b$ “ nebo „ $\neg (a \wedge \neg b)$ “, zatímco „*jestliže* a , *tak* b “ říká něco navíc. Proto není ani možné všechna souvětí se spojkou *jestliže* „převádět“ na ekvivalentní souvětí se spojkou *nebo*,

³ Vztah mezi jiným logickým junktorem, ' \wedge ', a jemu odpovídající německou spojkou *und* zkoumá zajímavě R. Posner (1979); tato studie je zároveň exemplární a poučnou ukázkou přístupu různých lingvistických směrů k chápání významu a užívání spojek v přirozeném jazyce.

⁴ Diskusi o vztahu mezi „ $a \rightarrow b$ “ a „*jestliže* a , *tak* b “ zevrubně analyzuje např. W. Settekom (1974) a nověji G. Lauerbachová (1979).

resp. *a*. Onu funkci, kterou má podmínková spojka přirozeného jazyka typu *jestliže/if/wenn* oproti logické spojce '→' navíc, se na bázi materiální implikace už pokoušelo vymezit mnoho badatelů. Zpravidla se při tom dospívá k závěru, že spojky typu *jestliže* obsahují minimálně dva příznaky. Nazýváme je pracovní konjunktivnost a konektivnost. Konjunktivnost, chápaná jako konstelace pravdivostních hodnot spojených propozic *a* a *b*, je rys, jímž se *jestliže* s '→' shoduje, kdežto konektivnost, chápaná jako předpoklad nějaké obsahové souvislosti mezi spojenými propozicemi *a* a *b*, je příznak, jímž se spojky přirozeného jazyka typu *jestliže* od logické spojky '→' liší.

Např. podle P. F. Strawsona (1952) souvětí

(4) *Jestliže x je mladší syn, x má bratra.*

není ekvivalentní s

„*x je mladší syn → x má bratra*“,

nýbrž s

„*'x je mladší syn → x má bratra'* je logicky nutné“.

Jak můžeme dobře vidět, Strawson se snaží komplex oněch obsahových souvislostí, které podmínková spojka přirozeného jazyka implikuje, vymezit pojmem logická nutnost. Bez ohledu na to, jak je třeba pojmu logická nutnost rozumět (je to předmětem obsáhlých diskusí), tu ovšem Strawson (jako ostatně většina logiků) – kromě jiného – přehlíží jednu pro nás podstatnou skutečnost, danou tím, že materiální implikace se podobně jako jiné varianty implikace liší od „*jestliže a, tak b*“ navíc také p o ř a d í m rozhodování o pravdivostních hodnotách antecedentu a konsekventu. V případě souvětých struktur s formou „*jestliže a, tak b*“ totiž většinou rozhodujeme nejprve o pravdivosti propozice *a* a teprve poté o pravdivostní hodnotě propozice *b*. U implikace „*a → b*“ je naproti tomu pořadí rozhodování o pravdivostních hodnotách propozic *a* a *b* a celé implikace zcela nezávislé.

Jiné stanovisko zastává logik L. Chipman (1971). Funkci, kterou má anglická spojka *if* navíc ve srovnání s '→', charakterizoval z hlediska lingvistiky patrně nejvýstižněji jako „*that of making a suppositional assignment of the truth value truth to the antecedens which is governs.*“ (s. 189). V této definici se tedy popírá, že by pro užití spojky *if* byla nutnou podmínkou nějaká obsahová souvislost mezi antecedentem a konsekventem. Protože jde o věc zásadní, jeho úvahu alespoň ve stručnosti představíme. Chipman se opírá o souvětí

(5) *Jestliže se bitva u Hastingsu nekonala v roce 1848, tak se konala v roce 1066.*

kteří zcela evidentně není založeno na žádné logické, kauzální ani jiné souvislosti, a přesto je – jako souvětí přirozeného jazyka – nesporně zcela akceptovatelné. Lze si, říká Chipman, představit např. situaci, že učitel se ptá žáka, kdy se konala bitva u Hastingsu. Žák je přesvědčen, že to bylo buď v roce 1848, nebo v roce 1066, neví ale přesně, který z obou letopočtů je správný. Souvětí (5) je pak

adekvátní odpovědi na učitelovu otázku, pokud získá žák třeba na základě dalších informací pochybnosti, že bitva u Hastingsu byla v roce 1848. Chipman z toho vyvozuje závěr, že souvětí s formou „jestliže a , tak b “ lze parafrázovat jako „ a materialy implies b for the case a – truth“, a mluví o tzv. *i m p l i c a t i v n í* i m p l i k a c i. Tím ale vlastně současně do implikace zavádí princip pořadí rozhodování o pravdivosti jejích komponentů; a není třeba dovozovat, že tak je rovněž zároveň redukováno užití spojky typu *jestliže* na první dva řádky tabulky pravdivostních hodnot materiální implikace:

a	b	jestliže a , tak b
↑	↑	↑
↑	↓	↓

2.1.1.1. Pro úplnost je třeba se ještě alespoň zmínit o tom, že materiální implikace není přirozeně jedinou variantou implikace, kterou navrhují logikové a která se při hledání logického základu podmínkových souvětí v logice a v lingvistice diskutuje. Potřeba revidovat materiální implikaci se objevila zvláště v souvislosti s jejím chápáním jako formalizace logického vyplývání. Jak se lze poučit prakticky v každém úvodu do logiky,⁵ vykazuje totiž materiální implikace dvě vlastnosti, které jsou neuspokojivé i pro logiky samé. Připomeneme-li si znovu tabulku materiální implikace, snadno zjistíme, že (1) jestliže je b pravda, tak je „ $a \rightarrow b$ “ pravda při libovolném a (pravdivý výrok je implikován jakýmkoli výrokem); (2) jestliže je a nepravda, tak je „ $a \rightarrow b$ “ pravda při libovolném b (nepravdivý výrok implikuje jakýkoli výrok). Odstranit tyto paradoxy materiální implikace, známé už od antiky, se pokouší řada logiků. Významné alternativy k materiální implikaci vypracovává zvláště tzv. kondicionálová logika, reprezentovaná např. R. Stalnakerem (1968) a D. Lewisem (1973). Protože jejím primárním cílem není popis jazykových výrazů s formou „jestliže a , tak b “, považujeme za dostačující charakterizovat přístup kondicionálové logiky jen v nejhrubších rysech. Pak můžeme říct, že společným rysem těchto koncepcí, pracujících s konstruktem možných světů, je to, že nově navrhované relace, které mají nahradit materiální implikaci, jsou logicky silnější než materiální implikace, ale nejsou tak logicky silné jako striktní implikace $(a \rightarrow b) \rightarrow (b \rightarrow a)$.

2.1.2. Obecným postulátem zastánců „netradiční“ pozice je názor, že logické spojky a spojky přirozeného jazyka se od sebe svým významem *n e l i š í*. Toto stanovisko je známé především ze závažných prací Griceových (1975), v nichž se pokouší vybudovat tzv. konverzační logiku, tj. aparát, který umožňuje

⁵ Např. V. Čechák, K. Berka, I. Zapletal (1981).

vyložit strukturu přirozeného jazyka na základě kalkulu klasické formální logiky a dalších relací, zvl. pak konverzačních implikatur. Podle H. P. Grice jsou při užití výpovědi s formou „if *a*, *b*“ právě ony komponenty, které *if* obsahuje ve srovnání s ‘→’ navíc a které signalizují logicky nebo sémanticky motivované spojení propozic *a* a *b*, mluvčím konverzačně implikovány. Z toho ale nutně vyplývá, že tyto momenty – jakožto konverzační implikatury – nejsou součástí jazykového významu spojky *if*, neboli jinak řečeno, „if *a*, *b*“ je identické s „*a* → *b* + konverzační implikatura“.

H. P. Grice nazývá tuto implikaturu *indirectness condition*, čímž míní to, že spojka *if* postuluje spojení dvou propozic, které není motivované pravdivostními hodnotami, nýbrž některou z katalogu obsahových relací mezi propozicemi *a* a *b*. Jako v řadě případů jiných je i konverzační implikatura *indirectness condition* – za ideálního předpokladu, že komunikanti jazykově jednají ve shodě s kooperačním principem – rekonstruovatelná z materiálu věty (tj. z konvenčního významu jazykových výrazů) a z kontextu v širokém slova smyslu (tedy včetně kontextu vědomostního), a to na principu konfliktu dvou maxim. Podle Grice *fact* „if *a*, *b*“ znamená *fact* něco logicky slabšího než popřít, že *a*, nebo tvrdit, že *b*, tj. být méně informativní. To ale současně znamená, že mluvčí, řekne-li souvětí s formou „if *a*, *b*“, vlastně vědomě a záměrně porušuje 1. maximum kvantity (*Make your contribution as informative as is required*), což lze – v rámci kooperačního principu – racionálně vysvětlit tak, že v opačném případě by se dostal do konfliktu s jinou maximou, a to s maximou kvality (*Do not say what you believe to be false; Do not say that for which you lack adequate evidence*).⁶

Shrneme-li základní Griceovy myšlenky, znamenalo by to, že v češtině mluvčí užitím souvětí s formou „jestliže *a*, tak *b*“ konverzačně implikuje, že nemá dostatek důkazů o pravdivosti propozic *a* a *b*, nýbrž pouze pro to, že mezi jevy, jimž odpovídají propozice *a* a *b*, existuje nějaká (obsahová) závislost.

2.1.3. Důležitý příspěvek k řešení složitých problémů vztahu logiky přirozeného jazyka a formální logiky představuje už starší, ale závažná a u nás méně známá stať M. L. Geise a A. M. Zwickyho (1971). Nám je sympatické, že si struktur typu „if *a*, *b*“ všímají z pozic, jak je vnímají uživatelé angličtiny (Mohli jsme si ovšem testem sami ověřit, že jejich závěry platí i pro česká podmínková souvětí „jestliže *a*, tak *b*“). Stručně se dají jejich pozorování shrnout takto: Forma „if *a*, *b*“ není v řadě případů uživateli angličtiny chápána jako materiální implikace, nýbrž svádí k (z logického hlediska mylnému) závěru „if *non a*, *non b*“.⁷ Tak např. souvětí

⁶ Griceovu konverzační logiku aplikovala inspirativním způsobem na lingvistický výklad anglických podmínkových vět s *if* G. Lauerbachová (1979).

⁷ Tento názor je založen na pojetí samotné materiální implikace jakožto formalizace logického

(6) *Jestliže se bude John i nadále vyklánět z okna, vypadne.*
sugeruje, jako by současně platilo i

(7) *Jestliže se John nebude i nadále vyklánět z okna, nevypadne.*,
což ale striktně logicky vzato není pravda. Neboť teoreticky stále existuje možnost, že John se nebude vyklánět z okna a vypadne proto, že se např. nebude dobře držet, nebo bude stržen prudkým nárazem větru apod. Autoři onen sugerovaný význam formy „if *a*, *b*“ vykládají tak, že uživatelé angličtiny mají sklon materiální implikaci ($a \rightarrow b$) perfektivizovat na bikondicionál ($a \rightarrow b \wedge \neg a \rightarrow \neg b$). Tyto závěry, zdá se, neplatí ovšem obecně pro všechna souvětí s formou „jestliže *a*, tak *b*“. Ukazuje na to už fakt, že v řadě případů si lze dobře představit to, že adresát může na výpověď s formou „jestliže *a*, tak *b*“ reagovat otázkou typu „A co když *non a*?“. Srov.:

(8) A: *Jestliže po obědě umyješ nádobí, půjdeme večer do cirkusu.*

B: *A co když nádobí neumyju?*

Bez ohledu na naši relativizaci závěrů Geise a Zwickyho považujeme jejich práci dodnes za mimořádně aktuální i z jiného důvodu. Nastolují v ní totiž implicitně problém obecnější, totiž co vlastně má lingvistika poznávat a popisovat, neboli konkrétněji, má být předmětem lingvistiky studium logické struktury přirozeného jazyka, nebo studium struktury přirozeného jazyka, jak ji vnímají jeho uživatelé? Úvahy na toto téma si však necháme na jinou příležitost.

2.1.4. V našich úvahách o vztahu logické spojky ‘ \rightarrow ’ a jazykové spojky typu *jestliže* zbývá ještě upozornit na jeden dosti závažný problém. Zdá se nám, že žádné z navrhovaných pojetí, rozumíme-li jim dobře, neumožňuje uspokojivě vysvětlit, proč logické spojce ‘ \rightarrow ’ odpovídá v češtině (a v řadě dalších jazyků) tzv. dvojitý spojovací prostředek (*jestliže, tak*), zatímco třeba logická spojka ‘ \wedge ’ má svůj jazykový pendant v jednoduché spojce *a* (Přiznejme ale hned, že se v nich alespoň naznačuje, proč je jazykovým korelátém logické spojky ‘ \rightarrow ’ spojka podřadicí, když jazykový korelát logické spojky ‘ \wedge ’ je spojkou souřadicí).⁸

Přijmeme-li Chipmanovu illativní implikaci (viz 2.1.1.), zdá se, že postoupíme alespoň o malý krok dopředu. Povrchovou strukturu „jestliže *a*, tak *b*“ je pak totiž možné odvodit (transformovat) z logickosémantické struktury, kterou lze přirozeným jazykem vyjádřit takto:

vyplývání. V chápání materiální implikace uživateli jazyka se tedy nereflektuje to, co je z hlediska formální logiky její podstatnou vlastností. Jasně ji formuloval H. P. Grice (1975): primární funkcí „ $a \rightarrow b$ “ je její užití až v modu ponens (jako jednoho z jeho komponentů), resp. v schématech jazykového úsudku na modu ponens založených (viz I.1.2.).

⁸ Je tomu tak, stručně řečeno, proto, že v podřadicím výrazu se reflektuje jednosměrná sémantická závislost mezi propozicemi *a* a *b*, spojenými formou „*jestliže, tak*“. Návrh Griecův (1975), který se těmito problémy zabýval v souvislosti s řešením otázky, proč existuje v přirozeném jazyce forma „if *a*, *b*“, když logická disjunkce „ $\neg a \vee b$ “ + konverzační implikatura vyjadřují v podstatě totéž, na tuto otázku uspokojivou odpověď, zdá se, nedává.

„dejme tomu, že *a*; jestliže *a*, tak *b*“

To by ovšem znamenalo, že výraz *tak* (všimněme si, že jde o výraz zájmenné povahy) stojí vlastně na místě onoho druhého *a* (zastupuje ho), které je, jak je vidět, identické s *a* prvním. Srov.:

Dejme tomu, že přijedete do Brna; jestliže přijedete do Brna, zavedu vás na dobré víno → Dejme tomu, že přijedete do Brna; bude-li tomu tak, zavedu vás na dobré víno → Jestliže přijedete do Brna, tak vás zavedu na dobré víno.

Jsou-li naše úvahy správné, bylo by ovšem třeba Chipmanově illativní implikaci rozumět tak, že souvětňá forma „jestliže *a*, tak *b*“ implikuje předpoklad mluvčího, že platí *a*, a explicitně vyjadřuje, že se mluvčí v případě, že je tento předpoklad platný, zavazuje, že platí *b*, a tím současně odmítá možnost, že *b* neplatí. Tím ale zároveň dospíváme k tomu, že užití spojky typu *jestliže* je redukováno na první řádek tabulky pravdivostních hodnot materiální implikace.

2.1.5. Pokusy o postižení významu formy „jestliže *a*, tak *b*“, z nichž některé jsme ve stručnosti zatím diskutovali, lze interpretovat i tak, že běží o hledání něčeho velmi podobného tomu, co se tradičně označuje jako invariantní význam jazykového výrazu. Metoda jeho zjišťování je však zcela jiná, především daleko exaktnější, než jak ji známe z klasických prací strukturalistických.⁹ Pokusili jsme se ukázat, že autoři dospívají k „významům“ různým, vždy ale jde o „význam“ velmi obecný. S tím pak přímo souvisí široký diapazon užití formy „jestliže *a*, tak *b*“ v množství významů dílčích, které představují varianty a modifikace onoho významu invariantního.¹⁰

Názorně to dokumentuje náš katalog souvětí s formou „jestliže *a*, tak *b*“, a to i přesto, že jsme v něm zachytili jen typy nejdůležitější. Souvětí jsme záměrně seřadili tak, aby se v jejich pořadí reflektoval i sémantický vztah mezi propozicemi *a* a *b*: se vzrůstajícím pořadovým číslem klesá možnost chápat propozici v antecedentu jako kauzující/motivující a propozici v konsekventu jako kauzovanou/motivovanou:

(9) *Jestliže prší, chodníky jsou mokré.*

(10) *Jestliže všichni odjeli, odjedu i já.*

(11) *Jestliže chceš být zdravý a silný, musíš pít mléko.*

(12) *Jestliže se nemýlím, už jsme se někdy viděli.*

(13) *Jestliže mu něco schází, tak je to ženská.*

(14) *Jestliže mi Petr půjčí stokorunu, jsem papež.*

(15) *Jestliže se bitva u Hastingsu nekonala v roce 1848, tak se konala v roce 1066.*

⁹ Soudíme, že skepse pozdních strukturalistů a poststrukturalistů ke konstruktům invariantních významů vyplývala do značné míry právě z teoreticky vágních východisek jeho definování.

¹⁰ Jak známo, i v našich gramatikách se už od J. Hallera (1937) a F. Trávníčka (1942) rozlišuje podmínkové *jestliže* a různá další *jestliže* nepodmínková. Srov. také různé významy spojky *jestliže* u K. Svobody (1972).

(16) *Jestliže se k nám Rakušané chovali zdrženlivě, Španělé nás při prvním setkání vůbec neuznali za hodny pohledu.*

Pokud bychom dostali za úkol odpovědět, která z uvedených souvětí se v gramatice považují za souvětí podmínková, bylo by jeho splnění velmi těžké. Jednoznačnou odpověď bychom dostali pouze u krajních pólů našeho seznamu: (9) je podmínkové souvětí, (16) podmínkové souvětí není.¹¹ Názory na zbývající souvětí se v bohemistice (a nejen v ní) různí. V podstatě ale platí, že čím nižší číslo má souvětí, tím více je pravděpodobné, že bude hodnoceno jako podmínkové. Z toho vyplývá, že při vymezení podmínkových souvětí se přihlíží k jejich sémantické struktuře v různé míře.

2.2. Lze říct, že v naší lingvistice vykrytalizovalo pojetí, které podmínková souvětí chápe jako jeden typ struktur s formou „jestliže *a*, tak *b*“. Nejčastěji bývá charakterizován jako spojení dvou větných propozic založené na tzv. *k a u z á l n í* (aitiologické) implikaci v oslabeném smyslu. Vychází se tedy v zásadě z toho, že z hlediska logického je podkladem těchto souvětí (materiální) implikace „*a* → *b*“ a z hlediska sémantického „více nebo méně oslabený vztah obvyklého doprovázení jednoho jevu jevem druhým“.¹² (Necháme stranou už několikrát zmíněnou skutečnost (viz 1.1.1.2.), že sémantickým základem tzv. kauzálních souvětí v širším smyslu (a tedy také souvětí podmínkových) nejsou jen vztahy kauzální (včetně motivačních), ale i vztahy nekauzální.)

2.3. Za vlastní jádro *p o d m í n k o v ý c h* souvětí se přitom zpravidla považují takové syntaktickosémantické struktury, v nichž se schéma implikační (*a* → *b*) a schéma kauzální/motivační *p ř e k r ý v a j í*, neboli souvětí, v jejichž antecedentu je propozice vyjadřující „kauzující/motivující“ (*p*) a v konsekventu propozice vyjadřující „kauzované/motivované“ (*q*), tedy souvětí typu (9) a (10), založená na logickosémantickém základě postižitelném formulí „jestliže *p*, tak *q*“. Jim také budeme věnovat v následujících výkladech naši pozornost.

2.3.1. Aniž bychom mohli jít do větších podrobností, je třeba nejprve zaujmout stanovisko k třídění takto vymezených podmínkových souvětí. Považujeme to za důležité už z toho důvodu, že čeština má dvě základní podmínkové spojky (typu *jestliže* a typu *kdyby*) – na rozdíl od řady jiných jazyků, které mají spojku jednu (srov. německé *wenn*, anglické *if*) – a od sémantické klasifikace lze právem očekávat, že by měla k stanovení podmínek jejich distribuce vytvořit spolehlivé východisko.

¹¹ Rozbor souvětí typu (16) provedl F. Daneš (1985) a prokázal, že jde o souvětí konfrontační.

¹² Srov. např. S. Machová (1972), I. Nebeská (1974, 1976), F. Daneš (1985), Mluvnice češtiny III (1987), H. Běličová – J. Sedláček (1990) aj.

Dá se říct, že ve všech gramatikách se jako kritérium klasifikace podmínkových souvětí uplatňuje to, zda je platnost propozice p , vyjádřené podmínkovou větou, možná, nebo nemožná. Nás budou v této kapitole zajímat pouze souvětí, v nichž je splnění podmínky možné.¹³ Půjde nám tedy o podmínková souvětí, v nichž je vztah propozic p a q ke skutečnosti z hlediska jejich pravdivosti/platnosti mluvčím ponechán otevřený, tj. nic se nefiká o tom, zda jevy označené oběma propozicemi nastanou/nastávají/nastaly. V návaznosti na Leeche a Svartvika (1975) je proto můžeme v naší studii nazvat souvětí s o t e v ř e n o u podmínkou. Z našeho katalogu jde o souvětí typu (9) a v jednom z významů i o souvětí typu (10).¹⁴ Tato souvětí lze dále rozdělit do dvou základních typů.

2.3.1.1. 1. typ souvětí s otevřenou podmínkou reprezentují struktury, které vyjadřují o b v y k l o u o b s a h o v o u s o u v i s l o s t mezi dvěma jevy/stavy ve smyslu, jak jsme ji charakterizovali v paragrafu 1.1.1., tedy pravidelnost/obvyklost implikovanou pojmem přírodní zákon (17) a (18), sociální pravidla a zvyklosti jednání (19) a (20) a logická nutnost (21). Nazvěme je souvětí s otevřenou podmínkou r e á l n o u:

(17) *Ztratí-li atom jeden ze svých nejvzdálenějších obalových elektronů, poruší se jeho elektronická rovnováha.*

(18) *Jestliže dáme do vody cukr, tak se rozpustí.*

(19) *Nemáš-li peněz, do hospody nelez.*

(20) *Jestliže bylo krásné počasí, chodila se s dětmi koupat.*

(21) *Jestliže je číslo x větší než číslo y , tak číslo y je menší než číslo x .*

Viděno z hlediska Griceovy indirectness condition (viz 2.1.2.), mluvčí v tomto případě spojuje dvě propozice p a q formou „jestliže, tak“ tehdy, chce-li vyjádřit, že vztah mezi ději/stavy, které tyto propozice označují, je o b e c n ě platný,¹⁵ tj. že jde o normy, maximy, zvyklosti, zákonitosti, pravidla apod. Proto alespoň jedna z propozic musí obsahovat minimálně jeden komponent, který je delimitován jako „nejedinečný“. Tím se současně vysvětluje, proč jsou taková souvětí ekvivalentní buď s gnómičnými větami, které mohou mít na formálně syntaktické rovině strukturu tzv. věty jednoduché a/nebo souvětí s tzv. headless relative clauses

(19) *Nemáš-li peněz, do hospody nelez.*

(19a) *Bez peněz do hospody nelez.*

¹³ Rozboru souvětí, v nichž je splnění podmínky nemožné, věnujeme samostatnou kapitolu 3. V ní jsou rovněž uvedeny důvody, proč jsme se k takovému řešení rozhodli.

¹⁴ Druhý význam souvětí typu (10) je založen na stejném sémantickém vztahu jako význam první (reflektujícím univerzální specializaci). I zde implikační forma vyjadřuje, že mluvčí nechává vztah propozice p ke skutečnosti otevřený, ale fakticky ví, že propozice p platí. Proto se někdy mluvčí o jednom z typů tzv. podmínky splněné (viz 2.3.1.3.).

¹⁵ Někdy se tu mluvčí o non akcidenčních nebo univerzálních podmínkových souvětích.

(19b) *Kdo nemá peníze, at' nechodí do hospody.*

nebo alespoň s uzuálnými větami

(20) *Jestliže bylo krásné počasí, chodila se s dětmi koupat.*

(20a) *Kdykoli bylo krásné počasí // Za krásného počasí se chodila/chodívala s dětmi koupat.*

Stojí za to rovněž připomenout, že z hlediska gramatické formy jsou tato souvětí charakterizována mimo jiné tím, že se v nich v češtině užívá pouze spojky typu *jestliže*, ale nikoli typu *kdyby* a že je nelze nahradit infinitivem, ani když jsou splněny ostatní podmínky:

(18) *Jestliže dáme do vody cukr, tak se rozpustí.*

(18a) **Dát do vody cukr, tak se rozpustí.*

Souvětí (18a) je sice plně akceptovatelné, ale evidentně není významově ekvivalentní se souvětím (18); viz 2.3.1.2.

2.3.1.2. 2. typ souvětí s otevřenou podmínkou reprezentují struktury vyjadřující takové vztahy mezi dvěma ději/stavy, které představují vzhledem k nějaké předpokládané obvyklé obsahové souvislosti typu „*jestliže P*, tak (obvykle) *Q*“ podmnožinu nebo jeden případ. Indirectness condition se v daném případě uplatňuje tak, že mluvčí spojuje dvě propozice *p* a *q* formou „*jestliže, tak*“ proto, že *n e v í*, zda propozice *p* a *q* ve skutečnosti platí. Dovede si pouze představit, že *p* a *q* označují jevy, které spolu nějak souvisejí, aniž by nutně musel obvyklou obsahovou souvislost, o níž svou představu opírá, přesně znát. (Připomeňme si tu úvahu D. Davidsona (1980), diskutovanou v 1.1.1.2.) Proto alespoň jedna z propozic souvětí musí obsahovat minimálně o jeden komponent, který je delimitován jako „nejedinečný“, méně, než by obsahovala ona (často i rekonstruovatelná) obvyklá obsahová souvislost. Taková souvětí můžeme označit jako souvětí s otevřenou podmínkou *m o ž n o u*. Srov.:

(18) *Jestliže dáme do vody cukr, tak se rozpustí.* (otevřená podmínka reálná)

(22) *Jestliže dáš ten cukr do vody, tak se rozpustí.* (otevřená podmínka možná)

(23) *Jestliže se člověk svědomitě připravuje, zkoušku udělá.*

(24) *Jestliže se svědomitě připravíš, zkoušku uděláš.*

Pro nás je také důležité, že se v těchto podmínkových souvětích užívá jak spojek typu *jestliže*, tak i typu *kdyby* (jejíž součástí je kondicionál přítomný):

(22) *Jestliže dáš ten cukr do vody, tak se rozpustí.*

(22a) *Kdybys dal ten cukr do vody, tak se rozpustí.*

(25) *Jestliže poznáš, kterou dívku sis včera vyvolil, bude tvá.*

(25a) *Kdybys poznal, kterou dívku sis včera vyvolil, bude tvá.*

Postihnout rozdíl mezi oběma spojkami není snadné. Naše popisy podmínkových souvětí se o to s výjimkou H. Běličové a J. Sedláčka (1990) vlastně zpravidla ani nepokoušejí a spokojují se s tím, že uvádějí kombinatoriku časů

a způsobů v obou větách. Typické jsou formulace podobné té, kterou najdeme např. v syntaxi M. Grepla a P. Karlíka (1989). Zde se říká, že v podmínkové větě bývá *jestliže* i *kdyby* tehdy, je-li sloveso v hlavní větě v imperativu nebo ve futuru; pokud je v hlavní větě sloveso v kondicionálu přítomném, je podmínkové souvětí se spojkou *kdyby* mimo kontext často dvojnásobné.

To je nesporně pravda. Bylo by však třeba ještě doplnit, že v případech, kdy jsou možné jak spojka typu *jestliže*, tak spojka typu *kdyby*, existuje mezi nimi další významový rozdíl, a to, zdá se, povahy pragmatické. Pokud bychom to chtěli formulovat strukturalisticky, soudíme, že by se dalo říct, že spojka *kdyby* je příznaková: má význam „*jestliže* + subjektivní postoj mluvčího k platnosti propozice *p*“. V souvětích s otevřenou podmínkou možnou lze tento postoj specifikovat jako „věřím, že spíše než *p non p*“.¹⁶

Pokud jsou naše úvahy správné, bylo by možné schematicky rozdíly mezi *jestliže* a *kdyby* v souvětích s otevřenou podmínkou možnou postihnout takto:

(26) *Jestliže bude pršet, zůstanu doma.*

„dejme tomu, že bude pršet; bude-li tomu tak, zůstanu doma“

(26a) *Kdyby pršelo, zůstanu // zůstal bych doma.*

„dejme tomu, že bude pršet; bude-li tomu tak – a já věřím, že spíše než že bude pršet, pršet nebude –, zůstanu doma“

Nepřímě naši hypotézu potvrzují i ta souvětí s otevřenou podmínkou možnou, v nichž lze užít pouze spojky *kdyby*, tj. souvětí, v nichž má podmínka povahu přání nebo žádoucnosti (v podmínkové větě takových souvětí bývá partikule *tak*). Přeje-li si totiž mluvčí, aby nastal nějaký jev *p*, pak zpravidla věří, že spíše než *p* nastane *non p*:

(27) *Kdyby si tak chtěl vzít tu naši holku, mohli bychom v klidu dožít v domově důchodců.*

(28) *Kdyby mě tak mohli vidět kamarádi z Rohrovic zahrady, ti by koukali.*

Pokud jde o vlastnosti souvětí s otevřenou podmínkou možnou, je třeba ještě znovu připomenout aspoň to, že jejich podmínková věta může být za známých syntaktickosémantických podmínek nahrazena infinitivem (viz 2.3.1.2.).

2.3.1.3. Zvláštní typ představují podmínková souvětí

(29) *Jestliže pršelo, určitě porostou houby.*

(30) *Jestliže rostou houby, určitě pršelo.*

Registrují je prakticky všechny mluvnické a říkají o nich dosti vágně, že „vedlejší věta má velmi blízko k příčině“. V podstatě jde v těchto souvětích ale o to, že formou „*jestliže a*, *tak b*“, implikující otevřenost vztahu propozice *a* ke skutečnosti, je vyjádřena propozice, o níž mluvčí ví, že fakticky platí: v (29) je to propozice,

¹⁶ Předznamenejme, že v kontrafaktuálních podmínkových souvětích, v nichž se spojky *kdyby* užívá jako jediné, by se tento postoj dal specifikovat jako „věřím, že *non p*“ (viz 3.1.2.).

kteřá označuje „kauzující/motivující“ (p), v (30) naproti tomu propozice označující „kauzované/motivované“ (q). Proto se v některých gramatikách mluví – na rozdíl od podmínky otevřené – o podmínce s p l n ě n ě (fulfilled condition) a příslušná souvětí se někdy nazývají pseudopodmínková.¹⁷

2.4. Naším primárním úkolem ovšem není rozbor sémantické struktury podmínkových souvětí, nýbrž studium jejich fungování jako v ý p o v ě d í. Dosavadní pozorování měla jen vytvořit vhodné předpoklady, abychom se mohli při jeho plnění opírat o relativně pevná východiska.

Vyjďeme nyní z toho, že na obecné logickosémantické pozadí, jímž je konstituován podmínkový vztah „jestliže p , tak q “ a které je základem podmínkových souvětí s o t e v ř e n o u podmínkou, se mohou navrstvovat další významové komponenty, zpravidla pragmatického charakteru. Z hlediska cílů našeho dalšího výzkumu jsou zvláště důležité ty z nich, které umožňují, aby mluvčí užitím souvětí s výpovědní formou oznámení (M. Grepl – P. Karlík, 1986), jejíž propozice jsou ve vztahu „jestliže p , tak q “, indikoval různé ilokuční funkce neoznamovací a aby adresát tyto struktury navzdory jejich oznamovací výpovědní formě jako neoznamovací také interpretoval. Máme tedy na mysli souvětí s strukturou typu

(31) *Jestliže budeš pít mléko, brzy se uzdravíš.*,

kteřé adresát (předpokládejme, že ve shodě s komunikačním záměrem mluvčího) zpravidla neinterpretuje stejně jako formálněsyntakticky i sémanticky identické souvětí s strukturou typu

(32) *Jestliže bude tuhá zima, určitě bude dražší topivo.*,

tedy jako výpověď s ilokuční funkcí oznámení, že jevy označené propozicemi p a q jsou ve vztahu jednosměrné závislosti typu „jestliže p , tak q “ (2.1.4.). Spíše lze předpokládat, že v závislosti na komunikační situaci, v níž bylo dané souvětí (31) proneseno, je bude adresát interpretovat jako výpověď s ilokuční funkcí RADY („Radím ti, pij mléko a brzy se uzdravíš“).¹⁸

Ukazuje se, že takovým relevantním komponentem navrstvujícím se na logickosémantický základ „jestliže p , tak q “ je významový rys „platnost jevu q je pro adresáta ž á d o u c í, nebo n e ž á d o u c í“. Jestliže adresát zná následky (q) nějakého (jemu předcházejícího) jevu (p), který je předpokladem (dostačující nebo nutnou podmínkou) pro to, aby tento jev q nastal, a jestliže je pro adresáta nastání

¹⁷ Hodí se zde srovnat naši klasifikaci s výklady v Mluvnici češtiny III (1987). Naše souvětí s otevřenou podmínkou reálnou i možnou se v ní hodnotí jako typ jeden, totiž jako podmínková souvětí s podmínkou reálnou, a to uskutečnitelnou. Naše souvětí s podmínkou splněnou se pak interpretují rovněž jako souvětí s podmínkou reálnou, a to uskutečněnou.

¹⁸ V české lingvistice tento aspekt podmínkových souvětí dlouho unikal pozornosti. Naše studie (P. Karlík, 1990), v níž jsou vyloženy principy přístupu k pragmaticky orientovanému výkladu těchto souvětí, tak mohla navázat na průkopnické práce D. Wunderlicha (1976, 1980) podobně jako některé jiné studie, které mezitím vyšly v zahraničí (např. G. Lauerbachová, 1979). Na rozdíl od těchto studií se v ní však pokoušíme jít dále než D. Wunderlich (viz pozn. 20 na s. 56).

jevu *q* žádoucí, nebo nežádoucí, může totiž také jev *p* hodnotit z hlediska toho, zda je jeho nastání žádoucí, nebo nežádoucí, a tedy také rozhodnout se pro jeho realizaci, nebo nerealizaci. Toto rozhodnutí probíhá podle velmi jednoduchého schématu: „jestliže vím, že *p* vyvolává *q*, a vím, že *q* je pro mě žádoucí, rozhodnu se udělat *p*, aby *q* nastalo“, resp. „jestliže vím, že *q* je pro mě nežádoucí, rozhodnu se neudělat *p*, aby *q* nenastalo“.¹⁹ Nutným předpokladem toho, aby se adresát mohl pro realizaci nebo nerealizaci nějakého jevu *p* rozhodnout, je ovšem nejen to, že zná závislost mezi jevy *p* a *q*, ale také to, že jev *p* představuje takový děj/stav, jehož realizaci je adresát s to zajistit (sám vykonat, nebo vykonání alespoň iniciovat), a samozřejmě také to, že se tyto jevy ještě neuskutečnily. Proto podmínková souvětí, která budou předmětem našich dalších pozorování, budou vždy vzhledem k momentu mluvního aktu orientována do budoucnosti. (Pro jednoduchost necháváme stranou souvětí s otevřenou podmínkou reálnou.)

2.4.1. Při popisu procesů vedoucích od určitých záměrů a cílů k rozhodnutím a na nich založeným očekávaným jednáním lze využít obecného schématu rozhodování, jak je navrhl G. H. von Wright (1977) a pro potřeby jazykové analýzy dále propracoval D. Wunderlich (1976, 1980), o jehož práce se také při našem rozboru budeme nejvíce opírat.²⁰ V zjednodušené podobě je možné tyto procesy znázornit následujícím schématem:

- premisa (a): X zamýšlí dosáhnout *q*
 premisa (b): X věří, že *q* může dosáhnout tehdy (jen tehdy), když udělá *p*
 závěr (c): X se rozhodne, že udělá *p*

U normálního racionálně myslícího a jednajícího komunikanta může mluvěti tyto myšlenkové operace přirozeně předpokládat. To mu umožňuje, jsou-li splněny ostatní interakční podmínky, aby souvětnými strukturami s oznamovací výpovědní formou, jejichž propoziční obsah tvoří právě premisa (b), tj. logickosémantický vztah mezi dvěma jevy typu „jestliže *p*, tak *q*“, indikoval zejména takové ilokuční funkce, jimiž hodlá dosáhnout rozhodnutí adresáta, aby nějaký děj/stav realizoval, nebo nerealizoval. Ilokuční potenciál, který mají tato podmínková souvětí na bázi své logickosémantické struktury, lze tak charakterizovat jako *v ý z v o v o s t* v širokém smyslu.

¹⁹ Jak je vidět, normální lidská úvaha skutečně dává za pravdu Geisovi a Zwickyemu (1971), že uživatelé jazyka mají sklon perfektivizovat materiální implikaci na bikondicionál (viz 2.1.3.). Doplnili bychom však, že tato tendence je zvláště výrazná právě jen u podmínkových souvětí, která mají na základě své sémantické struktury jistou relevanci pro jednání adresáta, tj. u souvětí typu (31), a méně výrazná u typu (32).

²⁰ Ve Wunderlichových dnes už klasických pracích, vycházejících z logickosémantické analýzy, se mluví po vzoru von Wrighta o praktickém závěru (praktischer Schluß). Jejich nedostatkem je však to, že se v nich neberou v dostatečné míře v úvahu komunikační situace, v nichž mluvní akt realizovaný podmínkovým souvětím probíhá.

Z tohoto pohledu je pak možné podmínková souvětí s otevřenou podmínkou rozdělit v zásadě do dvou typů. První typ tvoří souvětí, jejichž pronesením zamýšlí mluvčí pomoci adresátovi, aby nastal, nebo nenastal jev q , tj. aby se realizoval předpokládaný záměr adresáta. Tyto struktury mají takové ilokuční funkce, jako např. RADA (33) nebo VAROVÁNÍ (34):

(33) *Jestliže budeš pít mléko, budeš zdravý a silný.*

(34) *Jestliže budeš pít studenou vodu, dostaneš zápal plic.*

Druhý typ tvoří podmínková souvětí, jejichž pronesením usiluje mluvčí o to, aby adresát vykonal nebo nevykonal jev p , tj. aby adresát uskutečnil záměr mluvčího, vycházející přitom opět z toho, že záměrem adresáta je, aby nastal, nebo nenastal jev q . Tato souvětí mají např. ilokuční funkci PŘEMLOUVÁNÍ (35) nebo VÝHRUŽNÉHO VYDÍRÁNÍ (36):

(35) *Jestliže tam s ním nepůjdeš, tak ti nepůjčím video.*

(36) *Jestliže mi nedáš tisíc korun, tak tě udám.*

2.4.1.1. Nyní rozebereme praxeologické úsudkové schéma poněkud podrobněji. Všimneme si přitom zvl. právě toho momentu, který toto schéma odlišuje od základního úsudkového schématu, diskutovaného v 1.1.2., a tím je, jak už víme, že a m $ě$ r dosáhnout q .

Nejjednodušší případ je ten, že záměr adresáta, aby nastal nějaký jev q , tj. premisa (a), je znám mluvčímu přímo z předcházejícího kontextu. Srov.:

(37) A_1 : *Prosím vás, jak se dostanu na nádraží?*

B_1 : *K nádraží se dostanete, jestliže půjdete přes most a pak za křižovatkou zabočíte doprava.*

B_{1a} : *Půjdete přes most a pak za křižovatkou zabočíte doprava.*

A_2 : *Děkuji vám (za radu).*

V uvedeném dialogu má souvětí (B₁) ilokuční funkci RADY (reaktivního typu). Mluvčí se z předcházející části dialogu, z výpovědi (A₁), dovídá, že záměrem jejího autora (A) je, aby nastal jev q . Výpovědi (B₁) vyjadřuje mluvčí premisu (b), tj. relaci „jestliže p , tak q “. Přitom jev q , který má podle záměru komunikanta A nastat, je v pozici známého tématu (a může být tedy na principu kontextové elipsy vynechán (B_{1a})) a jev p , který je prezentován jako dostačující podmínka (pd) pro to, aby jev q nastal (tj. co má adresát udělat), je v pozici rématu. Závěr (c), tj. mluvčím očekávané rozhodnutí komunikanta A vykonat p , implikované ve výpovědi (A₂) není, jak známo (viz 1.1.1.), z hlediska logického nutný (p není ve výpovědi (B₁) formulováno jako nutná podmínka (pn) toho, aby jev q nastal), ale dá se očekávat: v normálních situacích se totiž pro určité jednání vedoucí k jevu, jehož chceme dosáhnout, rozhodneme také tehdy, když známe podmínku dostačující.

Premisu (a), tj. to, že adresát považuje za žádoucí, aby nějaký jev q nastal, nebo naopak nenastal, se ovšem mluvčí vždy z předcházejícího kontextu nedovídá. Úplně totiž stačí, že mluvčí může předpokládat, že nějaký (budoucí) jev q je pro

adresáta pozitivní, nebo negativní. Pak totiž může na základě praxeologické maximy „snaž se dosáhnout toho, co je pro tebe pozitivní“, resp. „snaž se zabránit tomu, co by bylo pro tebe negativní“ očekávat, že záměrem adresáta je v prvním případě dosáhnout toho, aby jev q nastal (tj. že je pro adresáta žádoucí, aby q), v druhém případě toho, aby tento jev nenastal (tj. že je pro adresáta žádoucí, aby *non* q).

Přitom je ovšem relevantní, zda předpoklad mluvčího o tom, jak daný jev q hodnotí adresát, odpovídá faktickému hodnocení tohoto jevu adresátem. Viděno z hlediska mluvčího, premisa (a) je tedy v tomto případě dána p r a g m a t i c k y, totiž různými faktory a aspekty vyplývajícími ze znalosti komunikační situace, v níž se daný mluvní akt realizuje.

Pokud např. mluvčí ví, že se adresát chystá odeslat někomu dopis, a soudí, že „dostat dopis už v pondělí“ je jev (q), který adresát v příslušné komunikační situaci hodnotí jako pozitivní, zamýšlí a realizuje svou výpověď

(38) *Jestliže ten dopis pošlete z hlavní pošty, dostanou ho už v pondělí.*

jako RADU (iniciačního typu). V podmínkovém souvětí (38) je jev p , tj. to, co je předpokladem, aby nastal pozitivní jev q , tématem, přičemž jeho kontextově známou částí je to, co se adresát chystá udělat (odeslat dopis), a kontextově nezapojenou (informačně novou) částí je právě výraz *z hlavní pošty*.²¹ To, co je (budoucím) pozitivním, a tudíž i žádoucím následkem, tj. q , je v pozici rématu. Ve stejném smyslu, tzn. jako RADU (odkud má dopis poslat), adresát interpretuje a akceptuje výpověď (38) ovšem jen tehdy, jestliže jev q (dostat dopis už v pondělí) skutečně hodnotí jako pozitivní; srov. i v daném případě adekvátní reakci na (38) typu: *Díky za radu, tak já ho z hlavní pošty pošlu. Závěr*, tj. očekávané rozhodnutí adresátovo (poslat dopis z hlavní pošty), není opět z logického hlediska nutný, neboť premisa (b) je podmínkovým souvětím (38) formulována tak, že jev p (poslat dopis z hlavní pošty) představuje podmínku dostačující, aby nastal pro adresáta pozitivní, a tudíž žádoucí jev q (dostat dopis už v pondělí). Nutný by byl tentýž závěr tehdy, kdyby premisa (b) byla podmínkovým souvětím formulována tak, že „poslat dopis z hlavní pošty“ představuje podmínku nutnou:

(38a) *Jen tehdy, když pošlete ten dopis z hlavní pošty, dostanou ho už v pondělí.*

Je-li však v rozporu s předpokladem mluvčího „dostat dopis už v pondělí“ jev, který adresát v téže komunikační situaci hodnotí jako negativní (např. proto, že z určitých důvodů nechce, aby dopis přišel brzy), interpretuje výpověď (38) jako VAROVÁNÍ, třebaže byla mluvčím zamýšlena a realizována jako RADA. O tom svědčí možná adresátova reakce na (38) typu: *Tak odkud ho mám poslat?*²² V takovém případě je pak závěr, tj. adresátovo rozhodnutí (neposlat

²¹ Nemusí tomu tak však být vždy. Běžné jsou naopak případy, kdy kontextově nezapojeným tématem je celé p , viz např. souvětí (31).

²² V úvahu připadá ovšem ještě další možnost: adresát sice interpretuje výpověď (38) jako

dopis z hlavní pošty, nýbrž odněkud odjinud), z logického hlediska nutný: chce-li adresát, aby nenastal negativní jev q , který vzhledem k tomu, že může nastat jev p (adresát se chystá odeslat dopis), může nastat (propoziční obsah výpovědi (38) vyjadřuje totiž, jak jsme viděli, že jev p je dostačující podmínkou toho, aby jev q nastal), nezbyvá mu jiná možnost než jednat tak, aby nastalo *non p*.

2.4.1.2. V dalších výkladech ukážeme, jaké nejdůležitější ilokuční funkce mohou podmínková souvětí na základě svého ilokučního potenciálu realizovat a jak se jako indikátory konkrétních ilokucí „syntakticky chovají“, tj. zejména jak se modifikuje jejich formálně gramatická struktura a s jakými souvětími paratactickými jsou potenciálně funkčně ekvivalentní.

2.4.2. Nejprve rozebereme podmínková souvětí, v nichž propozice q označuje jev z hlediska adresáta *p o z i t i v n í* (žádoucí).

Základní typ představují souvětí, které mohou mít ilokuční funkci RADY, tj. informují adresáta o tom, jak lze dosáhnout něčeho pozitivního. U RADY jde vždy o to, že mluvčí jedná v zájmu adresáta, tj. jeho ilokučním záměrem je „pomoci“ adresátovi dosáhnout toho, aby nastal nějaký pozitivní jev (q). V tomto smyslu je jeho ilokuční záměr legitimní, neboť je zcela v soulase s principem kooperativního jazykového jednání.²³ V zásadě lze rozlišovat dvě varianty RADY: slabou a silnou. Podle D. Wunderlicha (1976) rozdíl mezi nimi spočívá v tom, že slabá RADA nevylučuje možnost alternativních jednání k dosažení pozitivně hodnoceného jevu, zatímco RADA silná tuto možnost vylučuje.

2.4.2.1. Logikosémantickým základem podmínkových souvětí s ilokučním potenciálem *s l a b é* RADY

(39) *Jestliže budeš pravidelně studovat, budeš mít na konci roku vyznamenání.*

(40) *Jestliže nebudeš zlobit, bude tě mít babička ráda.*

je vztah typu „ $pd \rightarrow q$ “. Protože mluvčí soudí, že jev q je pro adresáta pozitivní, a tedy žádoucí, může předpokládat, že adresát bude výpovědi (39) a (40) ve shodě s obecným schématem praxeologického úsudku (viz 2.4.1.) interpretovat tak, že se rozhodne realizovat jev p . Z pozice adresáta lze tedy např. interpretaci podmínkového souvětí (39) znázornit takto:

RADU (tj. poznal, s jakým cílem ji mluvčí pronesl), ale jako radu ji neakceptuje; srov. jeho eventuelní reakci na (38) typu: *Díky za radu, ale já nechci, aby ho dostali už v pondělí.*

²³ Proto je možné RADU realizovat také explicitní performativní formulí se slovesem popisujícím doslovně (přímou) dané ilokuční jednání mluvčího; navíc se v ní jako výraz upřímnosti jednání mluvčího užívá výrazu *dobře*: *Dobře ti radím, pravidelně studuj (a dostaneš vyznamenání).*

1. Dověděl jsem se, že jestliže nastane p (budu pravidelně studovat), nastane q (budu mít na konci roku vyznamenání).
2. Jev q je pro mě pozitivní.
3. Mým záměrem je tedy dosáhnout, aby nastalo q .
4. q dosáhnou tehdy, jestliže nastane p .
5. Chci tedy, aby nastalo p (budu pravidelně studovat).

Poznamenejme, že navíc může mluvčí přímo ve výpovědi výrazy typu *uvidíš, že (slibuji ti, že apod.) převzít závazek, že bude-li adresát jednat tak, aby nastalo p , budoucí kýžený následek q skutečně nastane:*

(39') *Jestliže budeš pravidelně studovat, uvidíš (slibuji ti), že budeš mít na konci roku vyznamenání.*

Z hlediska ilokuční funkce potenciálně odpovídají podmínkovým souvětím typu (39) a (40) souvětí útvarů parataktické:

(39a) *Pravidelně studuj // Musíš pravidelně studovat a (uvidíš // slibuji ti, že) budeš mít na konci roku vyznamenání.*

(40a) *Nezlob // Nesmíš zlobit a (uvidíš // slibuji ti, že) babička tě bude mít ráda.*

V nich je v první větě vyjádřena výzva k realizaci toho, co je dostačující podmínkou, aby pozitivní jev nastal, explicitně (imperativem nebo konstrukcí s modálním slovesem), a adresát tedy při interpretaci těchto souvětí nemusí provádět výše znázorněnou operaci. Druhá věta popisuje žádoucí následek (tj. že pozitivní jev nastane) splnění výzvy vyjádřené větou první. Protože propozice obou vět jsou slučitelné, užívá se v těchto souvětích slučovací spojky *a*. Tato souvětí jsou však, jak uvidíme dále (viz 2.4.3.1.), důležitá také proto, že v nich můžeme vidět zřetelný formální ukazatel objektivizující pragmatické rozdíly mezi souvětími, která jsou založena na stejném logickosémantickém základě.

Pokud je předpokladem (dostačující podmínkou), aby nastal jev pro adresáta pozitivní, takové jednání adresáta, které porušuje zákony, normy, zvyklosti, pravidla sociálního jednání apod., nabývají tato podmínková souvětí ilokuční funkce NAVÁDĚNÍ:

(41) *Jestliže budeš podvádět, (uvidíš, že) budeš mít peněz jak šlupek.*

(41a) *Podváděj // Musíš podvádět a (uvidíš, že) budeš mít peněz jak šlupek.*

Právě z toho důvodu, že jednání, které je dostačující podmínkou k tomu, aby pozitivní jev nastal, a k němuž je adresát mluvčím nepřímo v (41) nebo přímo v (41a) „vyzván“, je v rozporu s normami, zákony apod., nelze, jak známo, k indikaci NAVÁDĚNÍ užít explicitní performativní formule obsahující sloveso tuto ilokuci přímo popisující, tj. sloveso *navádět*, nýbrž event. pouze sloveso *radit*, které nelegitimitu takového ilokučního aktu „skrývá“.²⁴

²⁴ Zdá se, že není zcela správné, říká-li se, že některé ilokuční funkce není možné vyjádřit explicitní performativní formulí, ačkoli v jazykovém systému existuje sloveso popisující danou

2.4.2.1.1. Stejnou logickosémantickou strukturu, jakou mají podmínková souvětí indikující slabou RADU (a event. NAVÁDĚNÍ), mají rovněž souvětěné struktury obsahující vedle pragmatického rysu „ q je pozitivní pro adresáta“ navíc další pragmatický rys „ p je žádoucí pro mluvčího“; tedy (viděno z pozice mluvčího): „jestliže nastane pro mě žádoucí p (ty uděláš něco, co je pro mě pozitivní, nebo neuděláš, co by bylo pro mě negativní), nastane pro tebe pozitivní q (příčemž realizaci tohoto q zajistí mluvčí)“. Srov.:

(42) *Jestliže mi pomůžeš s matematikou, pomohu tvému otci na zahradě.*

(43) *Jestliže si nevezmeš ty černé šaty, budu celý večer tancovat jen s tebou.*

Taková podmínková souvětí mohou mít různé ilokuční funkce; závisí to v první řadě na tom, v jaké komunikační situaci jsou realizovány.

Nejčastěji jimi mluvčí může uskutečnit ilokuční akt SMLOUVÁNÍ. Na rozdíl od RADY nejde o jednání mluvčího v zájmu adresáta, nýbrž o jeden z typů takového jednání, jímž mluvčí sleduje své vlastní cíle a záměry.

(a) Ilokučním záměrem mluvčího je dosáhnout, aby nastal nějaký jev p ; tj. aby adresát vykonal něco, co se vykonat nechystá. Aby mluvčí adresáta na takovém jednání zainteresoval, musí mu nabídnout, že „na oplátku“ on sám vykoná nějaký děj q , o němž předpokládá, že bude pro adresáta pozitivní. Proto je ve výpovědi předpoklad, tj. to, co má adresát udělat a co je žádoucí pro mluvčího, novým (kontextově nezapojeným) tématem a pro adresáta pozitivní následek, tj. to, čím hodlá mluvčí adresáta na vykonání jevu p zainteresovat, je rématem. Rys „protihodnoty“, kterou mluvčí nabízí za požadované vynaložené úsilí adresáta, může být v takových podmínkových souvětích explicitně vyjádřen např. výrazem *za to*:

(42) *Jestliže mi pomůžeš s matematikou, pomohu (za to) já tvému otci na zahradě.*

(42a) *Pomoz mi s matematikou a já (za to) pomohu tvému otci na zahradě.*

Pokud je cílem mluvčího dosáhnout, aby adresát změnil své rozhodnutí, tj. aby vykonal něco, co se už rozhodl nevykonat, nebo nevykonal něco, co se vykonat rozhodl, mají takové podmínkové věty ilokuční funkci PŘEMLOUVÁNÍ. V daném případě je pak podmínka známé téma, přičemž to, co má adresát udělat, je jeho výpovědně nejdynamičtější částí (diatématem) a následek (tj. slib, nabídka mluvčího, že udělá něco, co je pro adresáta pozitivní) je rématem:

(44) A: *Já ti s matematikou tentokrát nepomohu.*

B: *Jestliže mi s matematikou pomůžeš, pomohu (za to) tvému otci na zahradě.*

ilokuci. Přesnější by byla patrně formulace, že příslušnou ilokuční funkci lze indikovat performativně, ale v performativní formuli není možno užít ilokučního slovesa popisujícího daný ilokuční akt.

(b) Ví-li už mluvčí, že adresát po něm chce, aby vykonal nějaký děj q , pro adresáta pozitivní, zneužívá této momentální submisivnosti adresáta, aby ho přiměl k vykonání p . V daném případě je proto ve výpovědi následek, tj. to, co je žádoucí pro adresáta a co udělá mluvčí, známým (kontextově zapojeným) tématem a podmínka, tj. to, co chce mluvčí a co má udělat adresát, je rématem:

(45) A: *Nemohl bys zítra pomoci mému otci na zahradě?*

B: *Tvému otci na zahradě pomohu, jestliže mi ty (za to) pomůžeš s matematikou.*

V parataktických strukturách, které jsou co do ilokuční funkce s podmínkovými souvětími (45) potenciálně ekvivalentní, se vedle bezpříznakové spojky a užívá rovněž adverzativní spojka ale , signalizující rozpor (mezi očekávaným a skutečně platným). Je výrazem toho, že mluvčí je ochoten splnit to, co po něm žádá adresát, nikoliv „nezištně“ (jak by se normálně očekávalo), nýbrž jen za protihodnotu, totiž právě za podmínky, že adresát udělá to, co chce mluvčí. Srov.:

(45a) A: *Nemohl bys zítra pomoci mému otci na zahradě?*

B: *Tvému otci na zahradě pomohu, a // ale ty mi (za to) pomůžeš // musíš pomoci s matematikou.*

Očekávané rozhodnutí adresáta, že bude skutečně jednat tak, aby nastalo p , které chce mluvčí, není z hlediska logického nutné. V daných podmínkových souvětích se, jak jsme ukázali, vyjadřuje totiž vztah „ $pd \rightarrow q$ “. Záleží proto na řadě dalších faktorů, zejména na tom, zda jev q , který je výsledkem jednání mluvčího, je pro adresáta natolik pozitivní, že převýší (kompenzuje) event. nevýhody, které by mu vznikly na základě jednání vedoucího k tomu, aby nastal jev p . Srov. např. možný dialog:

(46) A: *Jestliže mi pomůžeš na zahradě, tak ti dám pytel jablek.*

B: *To mi nestojí za to.*

A: *Tak tedy (jestliže mi pomůžeš na zahradě,) ti dám dva pytle.*

Pokud to, jak má adresát jednat, aby nastal jev pozitivní pro mluvčího, porušuje normy, zákony apod., mají i tato podmínková souvětí ilokuční funkci NAVÁDĚNÍ:

(47) *Jestliže ji řekneš, že je ošklivá, tak ti (za to) dám dvacet korun.*

2.4.2.2. Z vyjádření toho, že jev p je dostačující podmínkou, aby nastal jev q (viz (39) a (40)), lze na základě ekvivalence „ $pd \rightarrow q \equiv non pn \rightarrow non q$ “ (D. Wunderlich, 1976) logicky odvodit nutnou podmínku toho, aby nastal jev $non q$ (viz (48) a (49)).²⁵

(39) *Jestliže budeš pravidelně studovat, budeš mít na konci roku vyznamenání. \rightarrow*

²⁵ Z pozice komunikantů je však patrně výstižnější odvození $non q$ vysvětlovat spíše na základě sklonu uživatelů jazyka k perfektivizaci materiální implikace na bikondicionál (viz 2.1.3.).

(48) *Jen tehdy, když nebudeš pravidelně studovat, nebudeš mít na konci roku vyznamenání.*

(40) *Jestliže nebudeš zlobit, bude tě mít babička ráda. →*

(49) *Jen tehdy, když budeš zlobit, tě nebude mít babička ráda.*

Takovou teoreticky možnou myšlenkovou operaci mluvčí při pronesení podmínkových souvětí typu (39) a (40) však u adresáta nemůže očekávat, neboť q v nich představuje jev pro adresáta pozitivní, a mluvčí je tedy oprávněn předpokládat, že adresát se nebude snažit zjišťovat podmínky (tj. co musí udělat), aby nastalo $non\ q$, tj. něco negativního.

Proto ani v ý p o v ě d i s formou podmínkového souvětí založené na logickosémantické relaci „ $non\ p \rightarrow non\ q$ “ (48) a (49) nemají ilokuční funkci RADY, nýbrž spíše UJIŠTĚNÍ, že se adresát nemusí obávat, že nastane nějaký jev, který je pro něho negativní ($non\ q$). Může se jich užít třeba v následující komunikační situaci:

(50) A: *Já letos asi nebudu mít vyznamenání.*

B: *Vyznamenání nebudeš mít jen tehdy, jestliže nebudeš pravidelně studovat.*

Jak je vidět, mluvčí B ve fragmentu dialogu (50) vychází z toho, že adresát chce, aby nastal jev q , který je pro něho pozitivní, ale bojí se, že nastane $non\ q$. Mluvčí je ale současně přesvědčen, že jev q nastane, neboť adresát jedná tak (p), že jeho jednání je dostačující podmínkou, aby q nastalo: „to, co je pro tebe pozitivní, nastane jen tehdy, když uděláš něco, co se udělat nechystáš (co neděláš), nebo když neuděláš něco, co se udělat chystáš (co děláš) – stačí tedy jednat tak, jak jednáš, a pozitivní jev nastane“.

2.4.2.3. Ilokuční funkci s i l n é RADY mají např. podmínková souvětí

(51) *Jestliže nebudeš pravidelně studovat, nebudeš mít na konci roku vyznamenání.*

(52) *Jestliže budeš zlobit, nebude tě mít babička ráda.*

Jejich logickosémantickým základem je relace „ $non\ p \rightarrow non\ q$ “, a vyjadřují tedy, co je dostačující podmínkou, aby nastal jev $non\ q$. Ilokuční funkci RADY mají souvětí typu (51) a (52) proto, že z nich adresát může odvodit, jak je možné dosáhnout, aby jev q nastal. Takovou myšlenkovou operaci tentokrát mluvčí u adresáta může předpokládat, protože vychází z toho, že adresát nechce, aby nastalo $non\ q$ (tj. to, co vyjadřuje propozice hlavní věty), nýbrž naopak že chce, aby nastalo pozitivní q . Z vyjádření toho, co je dostačující podmínkou, aby nastal jev $non\ q$, totiž vyplývá, co je $n\ u\ t\ n\ o\ u$ podmínkou, aby nastal jev q . Je to jednání z hlediska polarity kladu a záporu opačné, tj. p , než je jednání, které představuje dostačující podmínku, aby nastal jev $non\ q$. Závěr, tj. rozhodnutí adresáta uskutečnit toto p , je tedy z logického hlediska nutný, a proto mluvíme o RADĚ silné: chce-li adresát dosáhnout toho, aby jev q nastal, nemá totiž ve svém jednání možnost volby.

Z pozice adresáta lze např. interpretaci podmínkového souvětí (51) znázornit takto:

1. Dověděl jsem se, že nastane-li *non p* (nebudu pravidelně studovat), nastane *non q* (nebudu mít vyznamenání).
2. *non q* je pro mě negativní.
3. Mým záměrem je tedy dosáhnout, aby *q*.
4. *q* mohu dosáhnout jen tehdy, jestliže nastane *p*.
5. Chci tedy, aby nastalo *p* (budu pravidelně studovat).

Protože se v podmínkových souvětích typu (51) a (52) popisuje, za jaké podmínky nastane něco, co je pro adresáta nežádoucí, není v nich možné – na rozdíl od souvětí s ilokučním potenciálem slabé RADY (viz 2.4.2.1.) – užít slovesa *slibovat*, nýbrž jen výrazu partikulové povahy *uvidíš*:

(51') *Jestliže nebudeš pravidelně studovat, uvidíš, že nebudeš mít na konci roku vyznamenání.*

Stejnou ilokuční funkci jako souvětí typu (51) a (52) potenciálně mají rovněž podmínková souvětí (53) a (54):

(53) *Jen tehdy, když budeš pravidelně studovat, budeš mít na konci roku vyznamenání.*

(54) *Jen tehdy, když nebudeš zlobit, bude tě mít babička ráda.,*

která svým propozičním obsahem přímo vyjadřují to, že nějaký jev je nutný, aby nastal nějaký (pozitivní) jev *q*. Proto adresát při interpretaci těchto souvětých výpovědí může postupovat podle základního praxeologického schématu a nemusí, jako v případě souvětí (51) a (52), navíc zpracovávat negaci.

Zbývá ještě dodat, že z hlediska ilokuční funkce jsou s podmínkovými souvětími typu (51) a (52) ekvivalentní rovněž souvětí (51a), (51b) a (52a), (52b);²⁶ jejich výklad se najde u H. Běličové-Křížkové (1977) a zvláště u F. Daneše (1985):

(51a) *Pravidelně studuj // Musíš pravidelně studovat, nebo (uvidíš, že) nebudeš mít na konci roku vyznamenání.*

(52a) *Nezlob // Nesmíš zlobit, nebo (uvidíš, že) tě babička nebude mít ráda.*

(51b) *Pravidelně studuj // Musíš pravidelně studovat, (protože) jinak (totiž) nebudeš mít na konci roku vyznamenání.*

²⁶ Přiznejme, že úplná ekvivalence těchto souvětí s podmínkovými souvětími typu (51) a (52) je sporná. Zatímco výpovědi (51) a (52) umožňují adresátovi učinit závěr, jak musí jednat, aby dosáhl toho, co je pro něho pozitivní (a právě proto mají ilokuční funkci RADY), výpovědi (51a,b) a (52a,b) dávají adresátovi instrukci, jak má jednat, aby zabránil nastání něčeho pro něho negativního (a mají proto spíš funkci VAROVÁNÍ). Za prostředek vyjádření RADY je nepovažuje D. Wunderlich (1976) ani F. Daneš (1985).

(52b) *Nezlob // Nesmiš zlobit, (protože) jinak tě (totiž) nebude mít ba-
bička ráda.*

Jestliže je (v podmínkovém souvětí nevyjádřenou, ale z něho odvoditelnou) nutnou podmínkou toho, aby pozitivní jev q nastal, takové jednání adresáta, které porušuje sociální normy, pravidla, resp. zákony, mají taková podmínková souvětí opět ilokuční funkci silného NAVÁDĚNÍ :

(55) *Jestliže ho nepodplatiš, nikdy ten byt nedostaneš.*

2.4.2.3.1. Na témže logickosémantickém základě „ $non\ p\ d \rightarrow non\ q$ “ jsou založena také podmínková souvětí

(56) *Jestliže mi nepomůžeš s matematikou, tak nepomohu tvému otci na zahradě.*

(57) *Jestliže tady budeš kouřit, nebudu s tebou hrát šachy.*

s ilokuční funkcí VYDÍRÁNÍ. Podobně jako podmínkové souvětí typu (42) a (43) s ilokuční funkcí SMLOUVÁNÍ (viz 2.4.2.1.1.) obsahují však vedle pragmatického rysu „ q je pozitivní pro adresáta“ navíc pragmatický rys „ p je žádoucí pro mluvčího“. Na rozdíl od SMLOUVÁNÍ adresát při VYDÍRÁNÍ nemá možnost volby: pokud chce dosáhnout, aby nastal jev q , nezbyvá mu jiná alternativa než jednat tak, aby nastal jev p , který chce mluvčí (což lze ze struktur typu (56) a (57) odvodit stejně jako ze struktur s ilokuční funkcí silné RADY).

Pro užití souvětí typu (56) a (57) je zvláště typická následující komunikační situace. Mluvčí vychází z předpokladu, že z jeho hlediska žádoucí jev p nenastane (např. proto, že už vyčerpal v zásadě všechny legitimní formy iniciačního jednání a adresát realizovat p odmítl, nebo proto, že v analogických situacích adresát p zpravidla nerealizuje apod.). Aby přinutil adresáta udělat p , a nikoli $non\ p$, „upozorňuje“ ho na negativní následky předpokládaného adresátova jednání $non\ p$. Podmínkové souvětí totiž říká, že toto předpokládané adresátovo jednání je dostačující podmínkou, aby nastal následek, jímž je z hlediska adresáta nežádoucí jev $non\ q$. Tomu odpovídá i aktuální členění příslušných podmínkových souvětí: známým tématem je podmínka, tj. to, co hodlá udělat adresát a co nechce mluvčí, a rématem je z hlediska adresáta nežádoucí následek, tj. to, čím hodlá mluvčí adresáta přimět, aby udělal to, co chce mluvčí:

(57) A: *Já si zapálím.*

B: *Když tady budeš kouřit, tak s tebou nebudu hrát šachy.*

Na následujícím dialogu (58) je současně dobře vidět, jakou strategii volil komunikační partner A k dosažení toho, aby komunikant B nekouřil: od PROSBY (A_1) postupoval přes SMLOUVÁNÍ//PŘEMLOUVÁNÍ (A_2) až ke krajní variantě jazykového jednání orientovaného na přinucení někoho, aby udělal to, co chce ten, kdo daný ilokuční akt provádí, tj. k VYDÍRÁNÍ (A_3):

(58) A_1 : *Nekuř tady, prosím tě.*

B_1 : *Já to bez kouření nevydržím a při šachách už vůbec nedovedu nekouřit.*

A₂: *Když tady nebudeš kouřit, otevřu láhev dobrého koňaku.*

B₂: *To já raději budu kouřit a ten koňak obětují.*

A₃: *Když tady budeš kouřit, tak s tebou nebudu hrát.*²⁷

2.4.3. Dále budeme věnovat pozornost analýze ilokučních funkcí podmínkových souvětí, v nichž *q* představuje jev z hlediska adresáta negativní.

2.4.3.1. Základní typ reprezentují souvětí výpovědi, které mají ilokuční funkci VAROVÁNÍ, tj. informují o tom, jak lze něčemu negativnímu zabránit. Mluvčí při tom vychází z toho, že se nějaký jev *p* může uskutečnit (např. proto, že se adresát chystá vykonat *p*, je možné, že *p* nastane bez záměru adresáta, adresát *p* už začal vykonávat apod.), a chce dosáhnout toho, aby nastalo *non p*, protože ví, že nastane-li *p*, nastane ono negativní *q*. U VAROVÁNÍ jde tedy o to, že mluvčí jedná v zájmu adresáta, a v tomto smyslu je jeho jazykové jednání kooperativní a plně legitimní.²⁸

(59) *Jestliže budeš pít studenou vodu, (uvidíš, že) dostaneš zápal plic.*

(60) *Jestliže se nebudeš učit, (uvidíš, že) propadneš.*

Můžeme vidět, že tato podmínková souvětí jsou založena na logickosémantickém základě typu „*pd* → *q*“. Protože mluvčí oprávněně soudí, že adresát nechce, aby negativní jev *q* nastal, ale že chce, aby nastalo *non q*, může předpokládat, že adresát z propozičního obsahu podmínkových souvětí typu (59), (60) odvodí, jak lze dosáhnout, aby *non q* skutečně nastalo.²⁹ Logicky je takové odvození založeno na ekvivalenci „*pd* → *q* = *non pn* → *non q*“ (viz 2.4.2.2.), v úsudku uživatele přirozeného jazyka spíše na principu sklonu k perfektivizaci materiální implikace na bikondicionál (viz 2.1.3.). Pro adresáta to ale v každém případě znamená nutnost nerealizovat to, co se chystá realizovat (přestat realizovat to, co už realizuje), nebo realizovat to, co se realizovat nechystá. Z pozice adresáta lze tedy např. interpretaci souvětí (59) popsat takto:

²⁷ Podmínkové souvětí (A₃) realizuje ilokuční akt, který je VYDÍRÁNÍM pouze z hlediska logického (adresát nemá, jak mu dává najevo mluvčí, ve svém jednání možnost volby, má-li nastat něco, co je pro něho pozitivní). Z hlediska etického je ovšem takové jednání akceptovatelné, neboť to, co je nutné, aby pro adresáta pozitivní jev nastal (nekouřit), je žádoucí (prospěšné) i společensky, tedy nejen pro mluvčího a koneckonců i adresáta. (Právní výklad VYDÍRÁNÍ pro nás není v této souvislosti důležitý.)

²⁸ S tím souvisí i možnost realizovat VAROVÁNÍ explicitní performativní formulí se slovesem *varovat*, popisujícím přímo dané ilokuční jednání. V její propoziční složce pak může být specifikováno buď to, co má adresát udělat (*Varuji tě, nepij tu vodu.*), nebo to, co by bylo negativním následkem předpokládaného jednání adresáta (*Varuji tě, ty onemocníš.*), event. obě složky: *Varuji tě, nepij vodu, nebo onemocníš.*

²⁹ Srov. naproti tomu interpretaci podmínkových souvětí (39) a (40), založených na stejném logickosémantickém základě (viz 2.4.2.2.).

1. Dověděl jsem se, že nastane-li p (budu pít studenou vodu), nastane q (dostanu zápal plic).
2. Je možné, že nastane p (hodlám pít studenou vodu).
3. q je pro mě negativní.
4. Mým záměrem je tedy dosáhnout *non* q .
5. *Non* q mohu dosáhnout jen tehdy, jestliže nastane *non* p .
6. Chci tedy, aby nastalo *non* p (nebudu mít studenou vodu).

S podmínkovými souvětími typu (59) a (60) jsou co do ilokuční funkce potenciálně ekvivalentní souvětí struktury, v nichž je výzva, aby adresát to, co se chystá udělat, neudělal, nebo aby to, co se nechystá udělat, udělal, vyjádřena explicitně. Druhá věta pak popisuje nežádoucí následek nesplnění výzvy vyjádřené v první větě:

(59a) *Nepij tu vodu // Nesmíš pít tu vodu, nebo (uvidíš, že) dostaneš zápal plic.*

(59b) *Nepij tu vodu // Nesmíš pít tu vodu, (protože) jinak (totiž) dostaneš zápal plic.*

(60a) *Uč se, nebo (uvidíš, že) propadneš.*

(60b) *Uč se, (protože) jinak (totiž) propadneš.*

V české lingvistice je interpretoval F. Daneš (1985) a výstižně přitom objasnil motivaci výrazu *jinak*. Pro nás jsou ale tato souvětí důležitá zvláště z toho důvodu, že je možné považovat je za jeden z formálních ukazatelů pragmatických rozdílů mezi formálně syntakticky a sémanticky stejnými podmínkovými souvětími typu (59), (60) a typu (39), (40). Všechna uvedená souvětí jsou totiž založena na společném logickosémantickém základě „ $pd \rightarrow q$ “ a liší se jen pragmaticky, totiž hodnotou hodnocení jevu q . To se pak v komunikaci projevuje v různých ilokučních funkcích podmínkových souvětí (39), (40) na jedné straně (RADA) a (59), (60) na straně druhé (VAROVÁNÍ) a v jazykovém systému právě v tom, že souvětím (39), (40) odpovídají ekvivalentní souvětí s konektorem *a* (viz 2.4.2.1.), kdežto souvětím (59), (60) souvětí s konektorem *nebo*, resp. *jinak*.

Na stejném logickosémantickém základě („ $pd \rightarrow q$ “) jsou založena také podmínková souvětí s ilokuční funkcí VÝHRUŽNÉHO VAROVÁNÍ. Obsahují však navíc s *a n k c e* mluvčího vůči adresátovi: pro adresáta negativní q způsobí svým jednáním mluvčí, a to buď tím, že sám nějaký děj vykoná, nebo alespoň vykonání nějakého děje bude iniciovat. Srov.:

(61) *Jestliže budeš drzý, tak (uvidíš, že) ti dám pár facek.*

(61a) *Nebud' drzý, nebo (uvidíš, že) ti dám pár facek // jinak ti dám pár facek.*

(62) *Jestliže se nebudeš učit, tak (uvidíš, že) tě nechám propadnout.*

(62a) *Uč se, nebo (uvidíš, že) tě nechám propadnout // jinak tě nechám propadnout.*

2.4.3.1.1. Stejnou logickosémantickou strukturu mají i podmínková souvětí s funkcí VÝHRUŽNÉHO VYDÍRÁNÍ. Mluvčí vychází z toho, že nastane jev p , který je z jeho hlediska nežádoucí. Proto je jeho záměrem dosáhnout toho, aby nastalo $\text{non } p$. Aby adresáta přinutil k jednání $\text{non } p$, vyhrožuji mu tím, že nastane jev q : „když nastane pro mě nežádoucí p , tj. uděláš to, co se chystáš udělat, nastane pro tebe nežádoucí q , tj. udělám já něco, co je pro tebe negativní“. Tomu odpovídá i aktuální členění těchto podmínkových souvětí. Propozice vyjadřující to, čím mluvčí hodlá přimět adresáta k jednání z hlediska mluvčího žádoucímu (tj. pro adresáta nežádoucí následek), je rématem. Adresát tedy nemá možnost volby: chce-li dosáhnout toho, aby nastalo $\text{non } q$, nezbyvá mu nic jiného než jednat tak, aby nastalo $\text{non } p$, tj. jednat tak, jak chce mluvčí (což je, jak známo (viz 2.4.2.3.1.), sama podstata VYDÍRÁNÍ). Srov.:

(63) *Jestliže se se mnou rozvedeš, tak se oběsím.*

(64) *Jestliže mi nedáš pět tisíc, tak tě udám.*

2.4.3.2. Podmínková souvětí typu

(65) *Jen tehdy, když nebudeš pít studenou vodu, nedostaneš zápal plic.*

(66) *Jen tehdy, když se budeš učit, nepropadneš.,*

kteřá svým propozičním obsahem explicitně vyjadřují, že jev $\text{non } p$ je nutný, aby nastal jev $\text{non } q$, jsou sice z logického hlediska na základě relace „ $pd \rightarrow q = \text{non } pn \rightarrow \text{non } q$ “ ekvivalentní s podmínkovými souvětími typu (59) a (60), nemají však, jak se zdá, stejnou ilokuční funkci, tj. nejsou VAROVÁNÍM. D. Wunderlich (1976) to vysvětluje takto: Vzhledem k tomu, že adresát se chystá udělat p (nebo dokonce p už dělá), může hrozící negativní q nastat bezprostředně; je tedy nutné dát adresátovi instrukci tak, aby hrozícímu nebezpečí mohl včas zabránit, např. *Nepij tu vodu!* Protože v konsekventu struktur (65) a (66) se popisuje, že nastane $\text{non } q$, tj. že nastane něco, co není pro adresáta negativní, není v nich informace podána natolik explicitně, aby mohl adresát s dostatečným předstihem na hrozící nebezpečí reagovat. Podmínková souvětí typu (65) a (66) je z tohoto důvodu výstižnější interpretovat jinak, říká dále D. Wunderlich, nejspíše jako výrazy s ilokuční funkcí UJIŠTĚNÍ, že negativní jev nenastane.

2.4.3.3. Podmínková souvětí typu

(67) *Jestliže se budeš učit, nepropadneš.*

(68) *Jestliže nebudeš pít tu vodu, nedostaneš zápal plic.*

vyjadřují, co je dostačující podmínkou, aby nastal nějaký jev $\text{non } q$. Jsou tedy založena na stejném logickosémantickém základě jako podmínková souvětí typu (51), (52) s ilokuční funkcí silné RADY. Souvětí (67) a (68) mají ovšem – na rozdíl od nich – ilokuční funkci UJIŠTĚNÍ, že nastane $\text{non } q$, tzn. něco, co není pro adresáta negativní. Mluvčí vychází z toho, že adresát chce, aby nastal jev non

q , a že se bojí, že nastane (může nastat) q . Mluví je ale současně přesvědčen, že nastane *non q*, neboť ví, že adresát jedná právě tak, že jeho jednání je dostačující podmínkou, aby nastalo *non q*: „když budeš jednat tak, jak jednáš, nastane *non q* (nemusíš se tudíž obávat, že nastane negativní jev q)“.

2.4.3.4. Z toho, co je dostačující podmínkou, aby nastalo *non q*, logicky vyplývá, že nutnou podmínkou, aby nastalo q , je p s opačným znaménkem. I tato varianta logickosémantické struktury může být v podmínkovém souvětí explicitně vyjádřena:

(69) *Jen tehdy, když se nebudeš učit, propadneš.*

(70) *Jen tehdy, když budeš pít tu vođu, dostaneš zápal plic.*

Příslušná podmínková souvětí mají rovněž ilokuční funkci UJIŠTĚNÍ (jejich rozbor si už může čtenář snadno doplnit sám). Srov.:

(71) A: *Já letos asi propadnu.*

B: *Propadneš jen tehdy, když se nebudeš učit.*

2.4.4. Závěrem naší analýzy ilokučních funkcí podmínkových souvětí založených na logickosémantickém pozadí typu „jestliže p , tak q “ můžeme konstatovat, že právě tato souvětí jsou na základě svého významu vhodným prostředkem nejen k tomu, aby jejich užitím mluvčí informoval adresáta o tom, že mezi dvěma jevy existuje určitá závislost (viz 2.1.2.), tj. aby dosáhl změny ve vědomostech adresáta, nýbrž i k tomu, aby se jejich pronesením pokusil ovlivnit (budoucí) jednání adresáta.

2.5. Připomeneme-li si nyní znovu náš katalog zachycující možné kandidáty na to, co by mohlo být na základě syntaktické formy souvětí chápáno za podmínkové souvětí (viz 2.1.5.), zbývá nám věnovat pozornost strukturám typu (10) – (15):

(10) *Jestliže všichni odjeli, odjedu i já.*

(11) *Jestliže chceš být zdravý a silný, musíš pít mléko.*

(12) *Jestliže se nemýlím, už jsme se někdy viděli.*

(13) *Jestliže mu něco schází, tak je to ženská.*

(14) *Jestliže mi Petr půjčí stokorunu, jsem papež.*

(15) *Jestliže se bitva u Hastingsu nekonala v roce 1848, tak se konala v roce 1066.*

Nejvíce z nich by za podmínková souvětí patrně chápali autoři, kteří berou za východisko klasifikace souvětí jejich syntaktickou formu, opírajíce se přitom o víru v existenci invariantního významu konektoru typu *jestliže*, jenž tvoří složku příslušné souvětěné formy. U nás je tento postoj znám zvl. z prací H. Běličové (srov. H. Běličová, J. Sedláček, 1990). Vychází-li se naproti tomu z mezipropozičních sémantických vztahů, za „ještě“ podmínková souvětí se chápou jen souvětí s nižším pořadovým číslem, přičemž jejich sémantická odlišnost od souvětí, která

jsou podmínková mimo pochybnost, se zrcadlí buď přímo v označení, nebo alespoň v charakteristice. U souvětí typu (12) mluví např. K. Svoboda (1972) o pravdivostně podmínkových větách a Mluvnice češtiny (1987) zase říká, že v nich je „kauzální povaha podmínkového vztahu potlačena“ (s. 489).

Souvětí (10) – (15) jsou mimořádně zajímavá už proto, že ve srovnání s klasickými podmínkovými souvětími jim byla dosud věnována nesrovnatelně menší badatelská pozornost. V rámci našeho přístupu k souvětí jsou pak důležité zejména z toho důvodu, že na rozdíl od klasických podmínkových souvětí je v daném případě užití syntaktické formy „jestliže *a*, tak *b*“ v ž d y motivováno jinak než tak, že mluvčí konverzačně implikuje, že nemá dostatek důkazů o pravdivosti propozic *a* a *b*, nýbrž pouze pro to, že mezi jevy, jimž odpovídají propozice *a* a *b*, existuje sémantická závislost typu „*a* kauzuje/motivuje *b*“. V další části budeme postupně analyzovat alespoň některé výrazné typy těchto souvětí a hlavně se pokusíme z jejich logickosémantické struktury odvodit možné funkce v komunikaci.

2.5.1. Protože zatím nám stále ještě jde o souvětí s otevřenou podmínkou, můžeme pro tuto chvíli pustit ze zřetele souvětí typu (10), o němž jsme už řekli, že vyjadřuje podmínku splněnou. Budeme proto věnovat naši pozornost hned souvětím typu (11):

(11) *Jestliže chceš být zdravý a silný, musíš pít mléko.*

Jejich podstatu vlastně už vysvětlil K. Svoboda (1972).³⁰ Stručně řečeno, jde tu o podmínková souvětí, v nichž jsou komponenty sémantického schématu „kauzující/motivující“ (*p*) – „kauzované/motivované“ (*q*) a složky logického schématu „jestliže *a*, tak *b*“ k sobě přiřazeny *i n v e r z n ě*, tj. v antecedentu je vyjádřena propozice *q* a v konsekventu propozice *p* (obě ovšem modalizované). Jsou v zásadě dvojího druhu.

5.2.1.1. V podmínkových souvětích prvního typu

(72) *Jestliže chceš mít na konci roku vyznamenání, musíš pravidelně studovat.*

(73) *Jestliže nechceš dostat zápal plic, nepij studenou vodu.*

vychází mluvčí z víry, že mezi jevy odpovídajícími propozicím *p* a *q* existuje vztah sémantické závislosti typu „jestliže *p*, tak *q*“. V jejich antecedentu je potom vyjádřen jeden z *p ř e d p o k l a d ů* mluvčího o adresátovi, a to předpoklad o *z á m ě r u* adresáta vzhledem k realizaci jevu *q*, tj. vlastně premisa (a) praxeologického úsudkového schématu. Proto je propozice *q*, vyjádřená v podmínkové větě, modalizovaná výrazy typu *chtít, mít v plánu, přát si* apod. V konsekventu je pak imperativem nebo různými modálními konstrukcemi vyjádřena nutnost

³⁰ Přirozeně však tehdy ještě nemohl dospět až k výkladu těchto souvětí z hlediska komunikačně funkčního.

realizovat propozici p , neboť ta, jak věří mluvčí, představuje jev, který kauzuje/motivuje jev q . V hlavní větě těchto podmínkových souvětí je tedy explicitně vyjádřeno to, co tvoří v praxeologickém úsudkovém schématu závěr (c), tj. to, k čemu podle očekávání mluvčího má adresát dospět při interpretaci klasických podmínkových souvětí.

Tato podmínková souvětí, jejichž logickosémantickou strukturu lze postihnout formulí „jestliže chceš, aby q , musíš udělat p “, mají v $z d y$ ilokuční funkci RADY. Mluvčí jimi dává adresátovi instrukci k jednání, které vede k tomu, že nastane jev podle soudu mluvčího pro adresáta pozitivní, přičemž uskutečnění tohoto jednání je podmíněno tím, že mluvčím předpokládáný záměr adresáta skutečně platí.

Viděno z pozic transformační gramatiky, můžeme souvětí založená na formulí „jestliže chceš, aby q , musíš udělat p “ odvodit z klasických podmínkových souvětí typu „jestliže p , tak q “, v nichž q představuje jev pro adresáta $p o z i t i v n í$ (srov. (39) → (72), (40) → (74)), i z podmínkových souvětí, v nichž je q pro adresáta $n e g a t i v n í$ (srov. (59) → (73), (60) → (75)). Jediný rozdíl mezi nimi spočívá v tom, že v prvním případě je v podmínkové větě kladné sloveso *chtít* (mluvčí totiž přirozeně předpokládá, že záměrem adresáta je to, aby pozitivní q nastalo), kdežto v případě druhém je zde *chtít* v záporu (mluvčí předpokládá, že záměrem adresáta je, aby negativní q nenastalo). Srov.:

- (39) *Jestliže budeš pravidelně studovat, budeš mít na konci roku vyznamenání.* →
- (72) *Jestliže chceš mít na konci roku vyznamenání, musíš pravidelně studovat.*
- (40) *Jestliže nebudeš zlobit, bude tě mít babička ráda.* →
- (74) *Jestliže chceš, aby tě měla babička ráda, nesmiš zlobit.*
- (59) *Jestliže budeš pít studenou vodu, dostaneš zápal plic.* →
- (73) *Jestliže nechceš dostat zápal plic, nepij studenou vodu.*
- (60) *Jestliže se nebudeš učit, propadneš.* →
- (75) *Jestliže nechceš propadnout, musíš se učit.*

V podmínkových souvětích

- (76) *Jestliže máš na konci roku dostat vyznamenání, musíš pravidelně studovat.*
- (77) *Jestliže nemáš dostat zápal plic, nesmiš pít studenou vodu.*

je v antecedentu vyjádřen jiný předpoklad mluvčího, totiž že realizace jevu q je *o č e k á v á n a* (např. jako důsledek uložené povinnosti, naplánovanosti, přijetí závazku apod.). Proto se v podmínkové větě užívá modálního slovesa *mít*, které svým významem právě onen rys očekávanosti signalizuje. Jinak se od předcházejících souvětí prakticky neliší.

K dosud probraným souvětím je třeba pro úplnost doplnit ještě toto: Pokud p představuje jev, který adresát není schopen uskutečnit, nemůže být samozřejmě ilokučným potenciálem podmínkových souvětí založených na vztahu „jestliže p , tak q “ ovlivnění jednání adresáta. Proto ani z nich transformovatelná podmínková souvětí založená na inverzi nemají funkci RADY; jsou spíše míněna jako ÚVAHA mluvčího nad tím, jak lze dosáhnout předpokládaného záměru. Srov.:

(78) *Jestliže chceme // máme vyhrát, musíme dát ještě jednu branku.*

5.2.1.2. Rovněž v podmínkových souvětích druhého typu

(79) *Jestliže tě ten pes bude chtít kousnout, nesmíš ho dráždit.*

mluvčí vychází z víry, že mezi jevy odpovídajícími propozicím p a q existuje vztah sémantické závislosti typu „jestliže p , tak q “. V jejich antecedentu však tentokrát není vyjádřen předpoklad mluvčího týkající se záměru adresáta vzhledem k realizaci q , nýbrž m o $ž$ n o s t , že nastane jev q (modální sloveso *chtít* zde pro změnu signalizuje, že někdo hodlá něco realizovat), přičemž mluvčí soudí, že tento jev q je pro adresáta negativní. Protože mluvčí věří, že záměrem adresáta by v takovém případě bylo, aby nastal jev $non\ q$, konsekvent, opět explicitně vyjadřující praxeologický závěr, obsahuje modalizovanou propozici popisující nezbytnost realizace jevu $non\ p$, neboť ten je nutnou podmínkou, aby nastalo kýžené $non\ q$ (Připomeňme si znovu ekvivalenci „ $pd \rightarrow q \equiv non\ pn \rightarrow non\ q$ “). Není už těžké odvodit, že i tato podmínková souvětí mají ilokučnou funkci RADY, přesněji „profylaktické“ RADY, jak předejít tomu, aby se možné nebezpečí nestalo skutečností.

2.5.2. Nyní můžeme přejít k rozboru typu souvětí, která jsme v našem katalogu označili číslem (12):

(12) *Jestliže se nemýlím, už jsme se někdy viděli.*

Jde tu o zajímavou skupinu podmínkových souvětí s řadou variant, jejichž podkladem je pouze schéma implikační „jestliže a , tak b “, nikoli však už schéma kauzační/motivační. Navzdory jejich častému užívání a jejich nesporné důležitosti v komunikaci se však o nich ví zatím jen dost málo. V literatuře se nejčastěji uvádí právě varianta (12) a o ní se dovíme to, co platí i pro ostatní méně známé varianty, totiž že jde o souvětí, v nichž je kauzální povaha podmínkového vztahu potlačena, a že podmínková věta má sice formu vedlejší věty, ale obsahově je to věta parentetická: věta hlavní patří do roviny vyprávěného děje, podmínková věta do roviny vědění o tomto ději, jak říká K. Svoboda (1972). B. Rulíková (1973) vhodně upřesňuje, že „vyjadřuje např. to, co je podmínkou správnosti určitého výrazu nebo různé autorské poznámky uvozující opravu, vyjadřující rozpaky nad užitím výrazu, omluvu za výraz ap.“ (s. 70).

Pokud bychom všechny varianty souvětí typu (12) chtěli obecně charakterizovat nějakým společným rysem, postihujícím v kontextu dnešní lingvistiky to, co správně poznala před dvaceti lety B. Rulíková, bylo by možné říct, že jde

o souvětí, v jejichž antecedentu jsou vyjádřeny nejobecnější podmínky a pravidla jazykové komunikace jako takové a různé interakční podmínky (postoje mluvčího, předpoklady mluvčího o adresátovi), které jsou relevantní pro úspěšnou realizaci jednotlivých ilokucí a ilokučních typů, tedy v podstatě totéž, co R. Lakoff (1975) nazývá „rules of pragmatic competence“. Tento složitý komplex a vzájemné souvislosti mezi jednotlivými jeho složkami se, jak známo, lingvistika pokouší poznat už alespoň dvacet let; pro naše účely bude však dobře vyhovovat Lakoffovo rozlišování dvou základních principů: (a) „be clear“, (b) „be polite“. Zdá se, že princip (a), tj. princip jasnosti, v podstatě odpovídá kooperačnímu principu a konverzačním maximám, jak je známe z práce H. P. Grice (1975) a jeho pokračovatelů. Princip (b), tj. princip zdvořilosti, je – zůstaneme-li u Lakoffových myšlenek – založen na třech pravidlech: „don't impose“ (respektuj privátní sféru druhého), „give options“ (neomezuj svobodu rozhodování druhého) a „be friendly“ (chovej se přátelsky).

Právě to, že tyto podmínky a pravidla mluvčí vyjádří v propozici umístěné v antecedentu podmínkového souvětí, mu umožňuje – obecně řečeno – omezit závaznost mluvniho aktu, a nechat tak komunikačním partnerům (sobě samému nebo adresátovi) prostor pro rozhodování a jednání. Komunikační potenciál podmínkových souvětí, o něž nám nyní půjde, bychom tedy mohli nejobecněji charakterizovat jako *z d v o ř i l o s t*. V následujících výkladech probereme jednotlivé varianty tohoto typu podmínkových souvětí poněkud podrobněji.

2.5.2.1. V podmínkových souvětích³¹

(80) *Jestli chceš, koupím ti zmrzlinu.*

(81) *Jestli ti to nevadí, tak si zapálím.*

(82) *Jestli mohu, budu k vám zcela upřímný.*

jsou v antecedentu vyjádřeny různé *p ř e d p o k l a d y* mluvčího o adresátovi³² tvořící jednu z relevantních interakčních podmínek úspěšné realizace ilokučního aktu, který pronesením podmínkového souvětí mluvčí vykonává.

2.5.2.1.1. V souvětích typu (80) je tímto předpokladem mluvčího *z á m ě r* adresáta, totiž že adresát považuje uskutečnění nějakého jevu (*x*) za žádoucí. Propozice v konsekventu pak vyjadřuje sám jev *x*; tedy „jestliže chceš, aby *x*, tak *x*“ („Jestliže chceš, abych ti koupil zmrzlinu, tak ti zmrzlinu koupím.“). V povrchové struktuře souvětí založených na tomto schématu bývá ovšem výraz odpovídající onomu prvnímu *x* modalizované propozice zpravidla elidován (80), nebo je toto *x* endoforicky zastoupeno zájmenem *to* (83):

(83) *Jestliže si (to) budete přát, dám vám opsat některé z jeho básní.*

³¹ Jsou to jazykové výrazy užívané zvláště často v neoficiálních (hovorových) projevech. Proto v našich příkladech budeme nyní místo *jestliže* užívat nespisovné spojky *jestli*.

³² V Searlově (1969) teorii mluvniých aktů by patřily mezi „preparatory conditions“.

Tato podmínková souvětí je možné interpretovat buď jako VÝZVU mluvčího k tomu, aby adresát zaujal stanovisko, tj. vlastně k vytvoření premisy (a) praxeologického úsudkového schématu, nebo častěji jako indikátor těch ilokučnických funkcí, u kterých nepřevládá záměr mluvčího přimět adresáta k vykonání něčeho, nýbrž u nichž jde o to upozornit adresáta na možné jednání (mluvčího, adresáta, nebo někoho jiného). Vlastní uskutečnění tohoto jednání je však závislé jen na adresátovi, neboť je, jak vyjadřuje podmínkové souvětí, podmíněno právě platností adresátova záměru. Jde především o ilokučnické funkce NABÍDKY (84) – (86), NÁVRHU (87) – (89), DOVOLENÍ (90) – (92) apod.:

(84) *Kdybyste měla, slečno, zájem, ukázal bych vám sbírku motýlů.*

(85) *Jestli chceš, přivezu ti malou želvu.*

(86) *Když si to budete přát, byt vám vymalujeme i uklidíme.*

(87) *Jestli chceš, můžeme jít večer do divadla.*

(88) *Kdybys chtěl, zahrajeme si večer šachy.*

(89) *Jestli chcete, tak mu to řekněte.*

(90) *Jestli chceš, můžeš si klidně zapálit.*

(91) *Když budeš chtít, můžeš vzít Alenku s sebou.*

(92) *Jestli chceš, zůstaň tam třeba do půlnoci.*

2.5.2.1.2. V souvětích typu (81) je v antecedentu vyjádřen předpoklad mluvčího týkající se h o d n o c e n í nějakého jevu (x) adresátem, tj. že adresát považuje nějaký jev x za pozitivní (příznivý), nebo aspoň nepovažuje jev x za negativní (nepříznivý). Jinak jsou jejich logickosémantická struktura i její ztvárnění na formálně gramatické rovině stejné jako u typu předcházejícího.

V komunikaci platí tato podmínková souvětí opět jako VÝZVA k zaujetí stanoviska, nebo jako výrazový prostředek takových ilokučnických funkcí, u kterých převládá záměr mluvčího, aby nějaký jev (x) nastal, ale o tom, zda tento jev skutečně může nastat, rozhoduje z nejrůznějších důvodů adresát, tj. právě těch funkcí, při nichž je realizace jevu x podmíněna platností adresátova hodnocení tohoto jevu. Jde zejména o ilokučnické funkce PROSBA O DOVOLENÍ (93) – (95), NÁVRH (96) – (98) aj.:

(93) *Jestli ti to nebude vadit, tak si vezmu ještě jedno jablko.*

(94) *Kdyby vám to nebylo nemilé, tak bych tady ještě chvíli zůstal.*

(95) *Když nebudeš mít nic proti tomu, pozvu i Milana.*

(96) *Jestliže to považuješ za správné, mohli bychom si tykat.*

(97) *Jestli ti to vyhovuje, tak tam pojdme už odpoledne.*

(98) *Kdybyste neměla nic proti tomu, pozval bych vás na večeři.*

Poznámka: Pokud mluvčí z předcházejícího kontextu už z n á adresátův záměr nebo hodnocení jevu x , mají podmínková souvětí, v jejichž antecedentu je

propozice tento známý záměr nebo hodnocení vyjadřující,³³ ilokuční funkci NE-OCHOTNÉHO SOUHLASU (někdy přímo vynuceného) s realizací jevu *x*, motivovanou rezignací mluvčího na prosazení svého postoje k realizaci jevu *x*, který je opačný než postoj adresátův. V těchto souvětích se vedle spojek typu *jestliže* užívá častěji spojky *když*, neužívá se v nich však z pochopitelných důvodů spojky *kdyby*. Ve větě hlavní nadto může být užito výrazu *tedy*, explikujícího, že souhlas mluvčího s realizací nějakého jevu je důsledkem předcházejícího jednání adresáta,³⁴ čímž mluvčí může dát kromě jiného najevo, že odmítá převzít odpovědnost za event. důsledky plynoucí z toho, že se tento jev realizuje:

- (99) *Když chceš, tak si teda zapal.*
- (100) *Když si to mermomocí přeješ, tak se teda rozvedeme.*
- (101) *Když jinak nedáš, tak já mu to teda řeknu.*
- (102) *Když to považuješ za správné, tak mu to teda řekni.*
- (103) *Když myslíš, tak a' tam teda jde.*

2.5.2.1.3. V souvětích typu (82) je v antecedentu vyjádřen předpoklad mluvčího týkající se adresátova *s o u h l a s u* s uskutečněním jevu *x*. Jsou proto vhodným prostředkem realizace ilokuční funkce PROSBA O DOVOLENÍ:

- (104) *Jestli mohu, zapálil bych si.*
- (105) *Kdybyste s tím souhlasil, vzal bych tentokrát s sebou i děti.*
- (106) *Jestli dovolíte, nechal bych si tu knihu ještě týden.*

Souhrnně můžeme o souvětích typu (80) – (82) říct toto: Ze schématu „*jestliže chceš // považuješ za správné // souhlasíš, aby x, tak x*“ současně vyplývá, že pronesením na něm založených podmínkových souvětí vlastně mluvčí dává adresátovi explicitně možnost *r o z h o d n o u t* o realizaci tohoto *x*. Z pragmatického hlediska je tedy vedle toho, že mají určité ilokuční funkce, navíc můžeme interpretovat jako prostředky zdvořilosti vztahující se na pravidla „*don't impose*“ a „*give options*“.

2.5.2.2. Další variantu souvětí založených pouze na vztahu implikačním, ale nikoli na vztahu kauzačním/motivačním představují podmínková souvětí

- (107) *Jestli to ještě nevíte, Eva se rozvedla.*
- (108) *Jestli se nemýlím, byl jsem tady naposledy právě před rokem.*
- (109) *Jestli to tak lze říct, cítil jsem se tam jako ryba na souši.*
- (110) *Jestli mám být upřímný, ten oběd mi nechutnal.*

O nich lze obecně říct, že v jejich antecedentu jsou vyjádřena obecná pravidla jazykové komunikace (*r*). Právě pro tato souvětí platí to, na co upozornil už R.

³³ Jde tu vlastně o jeden z typů souvětí s podmínkou splněnou.

³⁴ Tento význam výrazu *tedy* zaznamenává i SSJČ, 6, s. 126: „vyjadřuje souhlas, zvl. po předchozím váhání, zdráhání ap.“

Lakoff (1972), když ukázal, že určité vedlejší věty nemodifikují obsah věty hlavní, nýbrž že se vztahují na v povrchové struktuře nevyjádřenou, ale doplnitelnou performativní větu (PERF). Z tohoto hlediska můžeme logickosémantickou strukturu podmínkových vět, o něž nám jde v tomto paragrafu, postihnout obecnou formulí „jestliže *r*, tak PERF: *x*“. Srov.:

(107) *Jestliže to ještě nevíte, tak vám oznamuji: Eva se rozvedla.* → *Jestliže to nevíte, Eva se rozvedla.*

(111) *Jestliže se smím zeptat, tak se vás ptám: Kolik je vám let.* → *Jestli se smím zeptat, kolik je vám let?*

(112) *Jestli vám smlm radit, tak vám radím: dejte se ostříhat.* → *Jestli vám smlm radit, dejte se ostříhat.*

Podstatným rysem souvětí typu (107) – (110) je ale to, že jejich implikační forma sugeruje, že platnost konsekventu, v němž je realizován příslušný ilokuční akt (oznamuji vám: *x*; ptám se vás: *x*?) je závislá na platnosti antecedentu, tj., jak už víme, na platnosti nejobecnějších podmínek a pravidel jazykového jednání, přičemž vztah antecedentu ke skutečnosti je ponechán otevřený (což signalizuje spojka typu *jestliže*). Z povrchové struktury těchto souvětí tedy vyplývá, jako by daný ilokuční akt platil za podmínky, že platí // je pravdivá propozice v antecedentu, tj. že jsou splněny podmínky a pravidla vycházející z principů „be clear“ a „be polite“. Ve skutečnosti ovšem mluvčí obsah konsekventu ihned vyplní, a tedy realizuje příslušný ilokuční akt, totiž právě tím, že pronese podmínkové souvětí. A tento rozpor mezi zdánlivou podmíněností platnosti ilokučního aktu a jeho faktickou platností může mluvčí využít: umožňuje mu totiž dosáhnout ilokučního záměru (tím, že pronesením podmínkového souvětí uskuteční daný ilokuční akt), přičemž povrchová struktura tohoto souvětí je pro něho p o j i s t k o u, aby nemohl být některým z účastníků komunikace obviněn z toho, že jazykově nejedná v souladu s principy pragmatické kompetence.

Podmínková souvětí typu (107) lze vyložit na pozadí konverzační maximy *k v a n t i t y*. V jejich antecedentu jsou tedy vyjádřeny takové propozice, v nichž se reflektují pravidla jazykového jednání známá jako submaximy „Make your contribution as informative as is required (for the current purposes of the exchange)“ a/nebo „Do not make your contribution more informative than is required“. Jsou pojistkou (preventivním prostředkem) proti tomu, aby někdo nemohl mluvčího obvinít z toho, že při svém jazykovém jednání tyto maximy nerespektuje. Srov:

(113) *Jestli vás to zajímá, letos jsem ulovil dvoumetrovou štiku.*

(114) *Jestli to ještě nevíte, ta spalovna se stavět nehude.*

(115) *Jestli jsi to ještě neslyšel, Hrubanovi se už odstěhovali.*

(116) *Jestli jsem se vás ještě neptal, už jste dostal nový pas?*

Podmínková souvětí typu (108) můžeme naproti tomu vyložit na pozadí konverzační maximy *k v a l i t y*. V jejich antecedentu jsou totiž vyjádřeny takové propozice, v nichž se reflektují submaximy „Do not say what you believe to be false“ a/nebo „Do not say that for which you lack adequate evidence“. Srov.:

(117) *Jestli se nemýlím, zapomněl jsem aktovku na fakultě.*

(118) *Jestli se dobře pamatují, už jsme o tom kdysi hovořili.*

(119) *Jestli mě neklame zrak, začíná pršet.*

Tyto podmínkové věty jsou vhodným prostředkem k tomu, aby mluvčí mohl realizovat svůj ilokuční záměr (OZNÁMENÍ), a současně pojistkou, aby nemohl být obviněn z toho, že při svém jazykovém jednání se dostal do konfliktu s maximou kvality.

V jistých případech mohou však být tato podmínková souvětí míněna a adresátem také interpretována jako indirektní OTÁZKA zjišťovací. Zdá se, že je tomu tak tehdy, pokud *x* vyjadřuje takovou propozici, o níž může mluvčí předpokládat, že adresát ví, zda platí (je pravdivá), a současně i to, adresát může předpokládat, že mluvčí ví, že je pravdivá. Z tohoto hlediska jsou souvětí (117) – (119) co do ilokuční funkce ambigní, zatímco souvětí (120) a (121) platí jako indirektní OTÁZKA, přičemž podmínková věta je mluvčímu pojistkou proti možnému obvinění z toho, že se ptá na něco, co by měl vědět:

(120) *Jestli se nemýlím, jste profesor Novák.*

(121) *Jestli se nepletu, byl jste dlouhou dobu v nemocnici.*

Podmínková souvětí typu (109) jsou interpretovatelná na pozadí maximy *z p ů s o b u*. V podmínkové větě jsou vyjádřeny takové propozice, v nichž se reflektují pravidla jazykového jednání známá jako Griceovy submaximy „Avoid obscurity of expression“, „Avoid ambiguity“, „Be brief (avoid unnecessary prolixity)“ a „Be orderly“. Že jsou tak vhodnou pojistkou proti možnému obvinění z nerespektování uvedených pravidel kooperačního principu, není už třeba dále vysvětlovat:

(122) *On je hotová továrna na myšlenky, jestli víte, co tím míním.*

(123) *Jestli smím něco dodat, řekl bych, že teprve budoucnost ukáže, zda jeho hypotéza byla správná.*

(124) *Jestli se to tak dá říct, on je mazaný jak starý voják.*

Konečně podmínková souvětí typu (110) se vztahují přímo na princip *z d v o ř i l o s t i* a jeho základní pravidla (viz 2.5.2.). Umožňují mluvčímu realizovat jeho ilokuční záměr i v případě, že jde o ilokuční akt, kterým by jinak, tj. kdyby se podmínkovou větou nepojistil, porušil princip zdvořilosti. Je např. neslušné ptát se na jevy, které jsou společensky tabu (věk ženy, plat aj.), radit/odpovídat/vytykat něco staršímu nebo společensky výše postavenému, negativně hodnotit něco, co se nějak týká adresáta, říkat pravdu, která může být adresátovi nepříjemná apod.

Forma těchto podmínkových vět totiž sugeruje něco jiného, než co mluvčí pronesením souvětí skutečně dělá, totiž jako by mluvčí podmiňoval platnost mluvniho aktu tím, že adresát uzná, že mluvčí v daném případě neporušuje pravidla zdvořilosti (125) – (127), nebo přímo svolením adresáta, že v daném případě poruší některé z pravidel zdvořilosti, což se v podmínkové větě vyjadřuje modálními slovesy *moci* a *smět* (128) – (130). Srov:

(125) *Jestli nebudu příliš impertinentní, kolik je ti let?*

(126) *Jestli nejsem indiskrétní, co budete dělat příští víkend?*

(127) *Jestli nejsem příliš zvědavá, jaký má váš manžel měsíční příjem?*

(128) *Jestli smím být impertinentní, kolik je vám let?*

(129) *Jestli vám mohu radit, nekupujte si digitálky.*

(130) *Jestli vám mohu oponovat, tu knihu nenapsal Čapek, ale Čarek.*

Zajímavá situace nastane, pokud se při jazykovém jednání dostane do konfliktu maxima kvality (pravidlo pravdivosti) s principem zdvořilosti. Pojistková podmínková věta pak může jakoby podmiňovat platnost ilokučního aktu svolením adresáta, že mluvčí poruší princip zdvořilosti a preferuje princip pravdivosti (131) a (132), ale také tím, že adresát uzná, že mluvčí může (má právo) v daném případě preferovat princip pravdivosti před principem zdvořilosti (133) a (134), anebo tím, že adresát má zájem, aby mluvčí preferoval princip pravdivosti před principem zdvořilosti (135). Reflexem toho jsou potom příslušná modální slovesa v pojistkové větě. Srov.:

(131) *Jestli smím být upřímný, ten oběd mi nechutnal.*

(132) *Jestli mohu říct pravdu, váš názor se mi nelíbí.*

(133) *Jestli mám být upřímný, ten oběd mi nechutnal.*

(134) *Jestli mám říct pravdu, váš názor se mi nelíbí.*

(135) *Jestli chcete slyšet (vědět) pravdu, ten oběd mi nechutnal.*

2.5.3. Další důležitý typ podmínkových souvětí představují struktury, které jsme v našem katalogu označili číslem (13), tj. souvětí

(13) *Jestliže mu něco schází, tak je to ženská.*

V naší lingvistice se jimi, pokud víme, dosud nikdo systematicky nezabýval. Podobný typ uvádí K. Svoboda (1972), ale bez vysvětlujícího komentáře. Mluvnice češtiny (1987) a M. Grepl – P. Karlík (1989) souvětí podobná s (13) sice rovněž zachycují, ale také jejich interpretace jako jednoho typu gradační koordinace není příliš přesvědčivá. V zahraničí se jimi soustavněji zabývala zvl. G. Lauerbachová (1979) a dospěla při tom k výsledkům srovnatelným s těmi, k nimž jsme při rozboru těchto souvětí dospěli my.

Velmi obecně by bylo možné říct, že v souvětích typu (13) jde o to, že v jejich antecedentu je vyjádřen některý z *i m p l i k á t ů* (I), tj. presupozice nebo entailment, propozice *r* vyjádřené v konsekventu. Jejich logickosémantickou

strukturu by bylo tedy možné postihnout formulí „jestliže *r*, tak *r*“. Např. v souvětí (136)

(136) *Francouzský král je holohlavý, jestliže vůbec nějaký existuje.*, které uvádí G. Lauerbachová, je tímto implikátem existenční presupozice, daná určitým popisem *francouzský král* v propozici věty hlavní. Dokládá to mimo jiné i fakt, že akceptovatelná jsou i formálně stejná souvětí s negovanou propozicí *r*:

(136') *Francouzský král není holohlavý, jestliže vůbec nějaký existuje.*

Pro nás je ale důležitým rysem těchto souvětí to, že tím, že platnost nějaké propozice podmiňují platností logického nebo sémantického implikátu některého prvku této propozice, platnost dané propozice *r* e l a t i v i z u j í. Stávají se tak vhodným preventivním prostředkem (pojistkou) proti eventuálnímu obvinění mluvčího z nerespektování kooperačního principu, možnému v případech, kdy mluvčí není s to převzít závazek, že sama propozice *r* adekvátně postihuje skutečnost. Tuto interpretaci podporuje ostatně i fakt, že často bývají modalizovány epistémickými výrazy rovněž další prvky propozice *r*. Srov.:

(136a) *Francouzský král, pokud vůbec nějaký existuje, musí být holohlavý.*

Ukazuje se, že v podstatě můžeme rozlišovat dva typy těchto souvětí a z nich odvoditelných struktur nesouvětných.

2.5.3.1. V prvním typu je v propozici *r* vyjádřen vysoký stupeň děje, vlastnosti, kvantity (*x*) ve smyslu „ne méně (než *x*)“, míněný mluvčím jako spodní hranice, o níž je přesvědčen, že je adekvátní vzhledem k popisované skutečnosti. Tato spodní hranice může být explicitně signalizována výrazy typu *minimálně*, *alespoň*, *přínejmenším* apod. Podmínková věta pak vyjadřuje implikát plynoucí z významu „ne méně (než *x*)“, a tím je „možná více (než *x*)“, a relativizuje tak platnost propozice *r* směrem n a h o r u. Přitom tento implikát může být vyjádřen jen obecně (137), nebo je přímo konkretizován (137):

(137) *Buchlov letos navštívilo (minimálně) 100 000 návštěvníků, jestliže jich nebylo více // jestli ne více // ne-li více.*

(138) *Buchlov letos navštívilo (minimálně) 100 000 návštěvníků, jestliže jich nebylo 130 000 // jestli ne 130 000 // ne-li 130 000.*

Je jen samozřejmé, že relativizace směrem nahoru může dosáhnout až absolutního maxima v úvahu přicházejícího (očekávaného):

(139) *Zájezdu se zúčastní (minimálně) tři čtvrtiny žáků, nezúčastní-li se ho (úplně) všichni (jestliže ne všichni // ne-li všichni) // jestliže ne celá třída.*

Dodejme, že relativizace propozice směrem nahoru nemusí být přirozeně založena na silných vztazích logických implikátů, jako tomu bylo v případě (137) – (139), ale také na vztazích slabších, založených zvl. na relaci hyponymie a hyperonymie, např. „menší stupeň *x*“ – „větší stupeň *x*“. Právě v těchto případech se uplatňuje konjunkcializovaný výraz *neřku-li*:

- (140) *Její manžel byl přinejmenším vynikající vědec, ne-li přímo génius // neřku-li přímo génius.*
 (141) *Výletníci se vrátili domů unavení, ne-li přímo vyčerpaní.*
 (142) *Litman je potrhlý, není-li zcela šlenný.*

2.5.3.2. Druhý typ je vlastně komplementární s typem předcházejícím. V propozici *r* je totiž vyjádřen nízký stupeň děje, vlastnosti, kvantity (*x*) ve smyslu „ne více (než *x*)“, míněný mluvčím jako horní hranice, o níž je přesvědčen, že je adekvátní vzhledem k popisované skutečnosti. Tato horní hranice může být rovněž explicitně signalizována, tentokrát výrazy typu *maximálně*, *nanejvýš* apod. Podmínková věta pak vyjadřuje implikát plynoucí z významu „ne více (než *x*)“, a tím je „možná méně (než *x*)“, a relativizuje tak platnost propozice *r* směrem dolů:

- (143) *Buchlov letos navštívilo (maximálně) 50 000 návštěvníků, jestliže jich nebylo (ještě) méně // jestli ne (ještě) méně // ne-li (ještě) méně.*
 (144) *Buchlov letos navštívilo (maximálně) 50 000 návštěvníků, jestliže jich nebylo (jen) 30 000 // jestli ne (jen) 30 000 // ne-li (jen) 30 000.*
 (145) *Byl nanejvýš // v nejlepším případě dobrým houslistou, ne-li (pouze) průměrným.*

Rovněž relativizace směrem dolů může v jistých případech dosáhnout až hranice absolutního minima. Tímto absolutním minimem je implikát *existence* jednoho z úvahu přicházejících objektů.

- (146) *Zájezdu se zúčastní (maximálně) čtvrtina žáků, zúčastní-li se ho vůbec někdo // jestliže vůbec někdo.*

Toto zjištění je důležité proto, že umožňuje vysvětlit, proč je na rozdíl od ostatních podmínkových souvětí tohoto typu (srov. (143) – (145) a (146)) implikát v antecedentu vyjádřen kladnou větou. Navíc tak lze dobře vyložit i užití partikule *vůbec* v takových podmínkových větách: Jak zjistil na základě sémantické analýzy německé partikule *überhaupt* E. König (1983), v „downward-entailing“ kontextech³⁵ vyjadřuje totiž tato partikule právě existenci.

³⁵ Termín „downward-entailing contexts“ pochází od W. A. Ladusawa (1980). Míní se jím kontexty, které obracejí implikační vztahy běžné v kladných oznamovacích větách. Mezi takové kontexty patří negované věty, tázací věty a také věty podmínkové. Např. v „normálních“ kontextech věta *Koupil tulipány* implikuje (entails) větu, v níž je objekt nahrazen hyperonymem, tedy větu *Koupil květiny*, v „downward-entailing“ kontextech je tato implikace opačná, a to v tom smyslu, že v takové větě, která vyplývá z nějaké jiné věty, je objekt nahrazen hyponymem. Např. podmínkové souvětí *Jestliže koupil tulipány, ráda ho přivítám* neimplikuje souvětí *Jestliže koupil květiny, ráda ho přivítám*, nýbrž naopak souvětí *Jestliže koupil květiny, ráda ho přivítám* implikuje souvětí *Jestliže koupil tulipány, ráda ho přivítám*.

Domníváme se, že předcházející výklad současně přinejmenším naznačil, jak je možné interpretovat také souvětí (136), z něhož jsme při našem rozboru vyšli, tj. případ, kdy implikátem propozice *r* je existenční presupozice, která je vyjádřena v antecedentu. Je totiž nepochybné, že relativizace se v nich nemůže týkat stupně, neboť nelze existovat hodně, málo apod. Ukazuje se, že podmínková věta v takových souvětích relativizuje platnost propozice *r* směrem dolů, a to až na sám práh absolutního minima, jímž je samotná existence objektu, jehož pojmenování tvoří složku této propozice *r*. Tomu mimochodem plně odpovídá i výše vysvětlené užití výrazu *vůbec* v takových podmínkových větách.

2.5.4. Velmi zajímavý a dosud kupodivu rovněž málo prozkoumaný typ představují souvětí, které v našem katalogu reprezentuje souvětí

(14) *Jestliže mi Petr půjčí stokorunu, jsem papež.*

Mluvnice češtiny (1987) taková souvětí vůbec neregistruje a nenašli jsme je ani u K. Svobody (1972), který jinak typy souvětí se spojkou *jestliže* poctivě zaznamenává v relativní úplnosti. U M. Grepla a P. Karlíka (1989) se o nich mluví jako o jednom z případů tzv. nepodmínkových vět s *jestliže* a chápou se jako výrazový prostředek epistémické modality, konkrétně VELKÉHO STUPNÉ PŘESVĚDČENÍ.³⁶ V rámci učebnice nebylo ovšem možné podat jejich výklad, tj. ani vysvětlení, jakým způsobem je možné z logickosémantické struktury danou funkci odvodit. Pokusíme se proto náš dluh vyrovnat.

Můžeme při tom vyjít z toho, že logickosémantickou strukturu souvětí typu (14) lze postihnout formulí „*jestliže a*, *tak b*“, přičemž mezi propozicemi v antecedentu a v konsekventu není žádný sémantický vztah.³⁷ Z toho současně vyplývá, že tato souvětí jsou založena pouze na implikačním schématu a absence schématu sémantické závislosti znamená, že – na pozadí „normálních“ souvětí se spojkou *jestliže*, v nichž jsou obě schémata obsažena – mají potenciál docílit určitý emfatický efekt (jak správně říká G. Lauerbachová (1979)).

Z lingvistického hlediska je ovšem daleko podstatnější to, že propozice *b*, vyjádřená v konsekventu těchto souvětí, *e v i d e n t n ě* neplatí // není pravdivá. Výrazu evidentní je přitom třeba rozumět tak, že (viděno z pozice mluvčího) mluvčí ví, že *non b*, a ví, že adresát ví, že *non b*, a ví, že adresát ví, že mluvčí ví, že *non b*, a současně (viděno z pozice adresáta) adresát ví, že *non b*, a ví, že mluvčí ví, že *non b*, a ví, že mluvčí ví, že adresát ví, že *non b*. Evidentní neplatnost propozice *b* v konsekventu je relevantním rysem těchto souvětí proto, že pokud nemá adresát důvody předpokládat, že mluvčí nerespektuje kooperační

³⁶ Souvětí (14) je podle toho funkčně ekvivalentní např. se strukturou *Petr mi určitě nepůjčí stokorunu*.

³⁷ Na tato souvětí se proto rádi odvolávají někteří logikové a vidí v nich důkaz, že materiální implikace sama je dostačujícím prostředkem pro výklad jazykových výrazů s formou „*jestliže, tak*“.

princip, musí nutně hledat vysvětlení, proč v daném případě mluvčí záměrně a navíc frapantně porušil maximu kvality, tj. co tím, že tuto maximu porušil, chtěl dosáhnout. Že tímto komunikačním záměrem mluvčího je to, že chce adresátovi OZNÁMIT, že *v í* nebo je alespoň *v y s o c e p ř e s v ě d ě n*, že neplatí ani propozice *a* v antecedentu, tj. že platí *non a*, může adresát z podmínkových souvětí typu (14) odvodit na základě úvahy, která je založena na logickém úsudkovém schématu nazývaném modus tollens. Ten, jak známo, totiž říká, že $z \rightarrow b$ a $z \wedge A \rightarrow B$ lze vyvodit závěr, že $\neg a$.

Tento výklad je nyní třeba doplnit o to, že evidentní neplatnost konsekventu, což je, jak už víme, podmínka *sine qua non* pro úsudek, že neplatí ani antecedent, může vyplývat z frapantní nepravdivosti propozice vyjádřené v konsekventu. Jde tu jednak už o idiomatizované výrazy

(147) *Jestliže mi Petr půjčí stokorunu, jsem papež.*

(148) *Jestli tu knihu četl, jsem panna orleánská.,*

jednak o souvětí, která vznikají přímo v komunikaci, často jako reakce mluvčího na něčí tvrzení, které mluvčí považuje za nepravdivé. Propozice *a*, vyjadřující toto tvrzení, tvoří tedy známou část informace. U těchto souvětí jsme mohli pozorovat poměrně výraznou tendenci, že mluvčí přitom volí nejen takovou propozici *b*, která je evidentně nepravdivá, ale současně ji vyjadřuje tak, aby její tematicko-rematické členění korespondovalo s tematicko-rematickou strukturou, kterou má propozice vyjádřená v antecedentu, tj. propozice, o níž chce mluvčí adresátovi sdělit, že *v í*, že je nepravdivá. Srov.:

(149) *Jestliže tys byl někdy v Římě, tak já jsem byl na Měsíci.*

Tento jev zároveň ukazuje na to, že souvětí typu (149) mají konfrontační povahu. Na rozdíl od čistě konfrontačních souvětí, jejichž výklad podal F. Daneš (1985), mohou být ovšem stavěna se subjektivním větosledným pořadem:

(149a) *Já jsem byl na Měsíci, jestliže tys byl někdy v Římě.*

Evidentní neplatnost konsekventu však může vyplývat také z toho, že ilokuční akt realizovaný v konsekventu evidentně není mluvčím míněn *u p ř í m n ě*. Mluvčí se jím totiž zavazuje (slibuje),³⁸ že dobrovolně uskuteční něco zpravidla extravagantního, co by bylo navíc pro něho samého mimořádně negativní, čímž současně jakoby porušuje praxeologickou maximu „nemusíš-li, nedělej něco, co je pro tebe negativní“. Za předpokladu, že není důvodu podezřívát mluvčího z nedodržování kooperačního principu, nutně musí adresát konflikt s maximou upřímnosti interpretovat jedině tak, že to, co mluvčí slibuje, nemíni upřímně a že to, co skutečně míní, je říct, že konsekvent neplatí. Ukazuje se, že sem patří téměř výlučně idiomatizované výrazy jako např.

(150) *Jestli budeme do večera doma, sním klobouk.*

(151) *Jestli ten vlak stihl, nechám si provrtat koleno.*

³⁸ Tím je současně podáno vysvětlení, proč je v takových souvětích propozice v konsekventu vždy časově orientována do budoucnosti.

Analogicky pak můžeme vysvětlit také idiomatizované konsekventy v souvětích

(152) *At' visím, jestli to byla branka.*

(153) *Nechť se propadnu, jestli jsem lhal.,*

kteřá se od souvětí typu (150), (151) liší pouze tím, že onen ilokuční akt, který není mluvčím míněn upřímně, není slib, nýbrž PŘÁNÍ.

2.6. Při našem rozboru komunikačních funkcí podmínkových souvětí se spojkou typu *jestliže* jsme se přirozeně museli omezit pouze na některá zvláště výrazná souvětí. Ale už z výsledků, k nimž jsme dospěli, je možné učinit obecnější závěry. Jeden z nich je ten, že termín *p o d m í n k a* je výhodné rozumět tak, že se jím nepostihuje vztah věcného obsahu věty vedlejší k věcnému obsahu věty hlavní, nýbrž jazykové vyjádření určité sémantické struktury. Říká-li K. Svoboda (1972), že podmínkové věty vyjadřují okolnost amodálně, měl tím nejspíš na mysli v podstatě totéž, co jsme s H. P. Gricem (1975) nazvali *indirectness condition*. Rys „otevřenost vztahu propozice ke skutečnosti“ pak dodává podmínkovým souvětím široký komunikační potenciál. Můžeme to říct souhrnně také tak, že podmínková souvětí mají díky němu jistou relevanci pro jazykové jednání mluvčího nebo nejazykové jednání adresáta, přičemž tato relevance je odvoditelná z jejich sémantické struktury.

Zdá se, že *indirectness condition* je konverzační implikaturou spojky *jestliže* i v souvětích, která jsme v 2.3.1.3. ve shodě s tradicí označili jako souvětí se splněnou podmínkou:

(29) *Jestliže pršelo, určitě porostou houby.*

(30) *Jestliže rostou houby, určitě pršelo.*

Tato souvětí jsou totiž interpretovatelná na pozadí úsudkového schématu (diskutovaného v 1.1.2.), a to jako výsledek takového použití tohoto schématu, který jsme označili jako *přímočarý* (viz 1.3.1.1.). Jsou to tedy souvětí, která mají ilokuční funkci *VYVOZENÍ ZÁVĚRU*. Jejich specifičnost pak spočívá v tom, že mluvčí při vyvození závěru nevychází z faktické platnosti jednoho z „singulárních“ členů úsudkového schématu (*p* nebo *q*), nýbrž jen z předpokladu, že *p* nebo *q* platí, což je dáno tím, že *p* nebo *q* je *z n á m é* mluvčím z kontextu, a tedy jen zprostředkovaně. Běží tu vlastně o vyvození závěru z něčího tvrzení, přičemž užitím spojky *jestliže* se mluvčí distancuje od převzetí závazku, že propozice, která je základem vyvození závěru vyjádřeného v hlavní větě, platí/je pravdivá.

Je ovšem otázka, zda lze pomocí *indirectness condition* interpretovat také souvětí se spojkou *jestliže* typů

(154) *Chválíme-li už nakladatele, připomeňme ještě, že další publikací Vyšehradu jsou Duchovní cesty islámu.*

(155) *Jestliže vystoupili ještě další poslanci LB, tak proto, že tato tematika je závažná a oni pocítili potřebu na některé věci poukázat.*

(156) *Říká-li se někde na Moravě a v Slezsku 'dyž je málo kdy' místo 'když je málo času', je to nepůvodní provincialismus, do kterého se netřeba nutit.*

Formulace J. Hallera (1937), že autor souvětí (156) dal svou formulací najevo, že nemůže převzít závazek za pravdivost propozice „někde na Moravě a v Slezsku se říká 'dyž je málo kdy' místo 'když je málo času'“, neboť „údaj ... sám nekontroloval“, by – zdá se – nasvědčovala tomu, že to možné je. Sami bychom se však spíše přiklonili k odmítavému stanovisku K. Svobody (1972). O výklad těchto nepodmínkových souvětí, která jsou v češtině velmi frekventovaná, ale dosud neprozkoumaná, se však pokusíme jindy.